

KRONIEK 1992

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1992

Paul Lucardie, Ida Noomen en Gerrit Voerman

1. Inleiding

'Het speelkwartier is voorbij', aldus CDA-fractievoorzitter in de Tweede Kamer L.C. Brinkman op een bijeenkomst van zijn partij op Texel begin februari. Volgens de gedoodverfde opvolger van premier R.F.M. Lubbers moest de coalitie meer daadkracht tonen. De spanningen tussen de coalitiepartners namen in de eerste helft van 1992 geleidelijk toe. Het kabinet wist zich echter te handhaven. Verkiezingen bleven uit, en daarmee was 1992 voor de meeste politieke partijen dan ook een tamelijk rustig jaar, wat overigens niet wil zeggen dat zij geen activiteiten ontplooiden.

In deze kroniek worden de activiteiten van alle in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die zich buiten het parlement voltrokken. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers worden immers al elders gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- artikelen uit de dagbladen *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *de Volkskrant*; deze artikelen worden dagelijks vergaard en geordend voor het knipselarchief van het DNPP;

- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, die eveneens op het DNPP worden verzameld.

Voordat de gebeurtenissen binnen de verschillende partijen aan de orde komen, worden enkele politieke hoofdmomenten uit 1992 kort belicht.¹

¹. Zie voor een uitgebreider overzicht van de parlementaire hoofdmomenten van 1992: G. Voerman en P. Lucardie, 'Kroniek van de Nederlandse politiek in 1992', in: *Nederlandse Staatscourant*, 14 december 1992.

2. Hoofdmomenten

kabinetscrisis?

In de eerste helft van 1992 was de dreiging van een kabinetscrisis niet van de lucht. In de media werd niet meer gespeculeerd of het kabinet zou vallen, maar wanneer. De coalitiepartners CDA en PvdA kwamen vooral met elkaar in aanvaring over het inkomensbeleid, de WAO-kwestie en het beleid van minister van Ontwikkelingssamenwerking J.P. Pronk - wiens kritiek op de mensenrechtensituatie in Indonesië de regering van dat land ertoe bracht geen hulp van Nederland meer te willen ontvangen. Ook over de nieuwe ziektekostenverzekering - naar de verantwoordelijke staatssecretaris het 'plan-Simons' genoemd - bleven de regeringspartijen van mening verschillen, al vond hier wel enige toenadering plaats. Na de zomer werd de samenwerking tussen de twee partijen over het algemeen wat beter.

'paars regeerakkoord'

Op 24 maart presenteerden de JOVD, de Jonge Socialisten en de Jonge Democraten - de jongerenorganisaties van respectievelijk VVD, PvdA en D66 - een regeringsprogram voor een coalitie zonder CDA. In 1991 was het overleg tussen de drie organisaties gestart. In het 'Paars Regeerakkoord' stonden de ont-plooiingsmogelijkheden voor elk individu centraal. Voor abortus en euthanasie werden liberale regelingen voorgesteld. De tekst 'God zij met ons' op de Nederlandse munten zou plaats moeten maken voor 'vrijheid, gelijkheid en broederschap', het adagium van de Franse Revolutie. De uitgenodigde fractievoorzitters van VVD, PvdA en D66 in de Tweede Kamer lieten het op de persconferentie afweten en stuurden hun plaatsvervangers.

Begin september discussieerden PvdA-voorzitter F. Rottenberg en de Tweede-Kamerleden J. Kohnstamm (D66) en R. Linschoten (VVD) publiekelijk over de mogelijkheden van een regeringscoalitie van hun partijen. Rottenberg toonde weinig geestdrift voor een paars kabinet: 'drie, vier jaar psychotherapie voor de Nederlandse politiek om zich te verlossen van de knellende greep van het CDA' (*de Volkskrant*, 8 september 1992). Kohnstamm was met zijn pleidooi voor een paarse coalitie in dit gezelschap een roepende in de woestijn, want ook voor Linschoten was een dergelijke regeringscombinatie geen doel op zichzelf.

Begin maart gingen de fractievoorzitters van Groen Links, D66 en de VVD met elkaar publiekelijk in debat over de 'toekomst van de politiek'. Van Mierlo keerde zich tegen de gedachte dat een kabinet zonder het CDA in de praktijk ondenkbaar of ongeloofwaardig zou zijn. R. Beckers en F. Bolkestein waren het hierover wel

met hem eens, maar de laatste bestreed de opvatting dat een regering met het CDA vernieuwing in de weg zou staan. In het parlement vonden de drie discussiërende partijen elkaar in het voorjaar in een initiatief-wetsvoorstel, dat werkgevers wilde verplichten elk jaar openbaar te maken hoeveel werknemers uit etnische minderheden zij in dienst hebben.

referendum en Verdrag van Maastricht

Op 25 maart hield de gemeente Amsterdam een referendum over autoverkeer in de binnenstad. De meest 'autoluwe' optie won (met 53% van de stemmen), maar de opkomst was laag: slechts 28%. De partijen in de gemeenteraad verschilden dan ook van mening over de consequenties die deze uitslag zou hebben voor het beleid.

Op nationaal niveau zou een referendum gehouden moeten worden over het Verdrag van Maastricht, volgens een veertigtal bekende kunstenaars en intellectuelen die via een advertentie in de pers hun standpunt bekend maakten. Het verdrag, dat eind 1991 in Maastricht was gesloten door regeringsleiders van de Europese Gemeenschap, behelsde verdergaande integratie van de Gemeenschap in de vorm van een Europese Politieke Unie en een Economische en Monetaire Unie. In de loop van 1992 werd het verdrag bij volksstemmingen in Denemarken verworpen maar in Ierland en Frankrijk goedgekeurd. In Nederland wenste volgens een opiniepeiling 60% van de bevolking ook op deze wijze geraadpleegd te worden, maar in de Tweede Kamer toonde alleen Groen Links zich een voorstander van een raadplegend referendum. De PvdA, die welwillend staat tegenover invoering van een correctief referendum, achtte het in dit geval een 'risicovol experiment' (*de Volkskrant*, 11 juni 1992). D66 dacht er ook zo over.

In november keurde de Tweede Kamer na uitgebreide debatten het verdrag goed, met alleen de stemmen van Groen Links, de Centrumdemocraten en de protestants-christelijke partijen tegen. In dezelfde maand gaf de Kamer echter opdracht aan een commissie onder leiding van oud-minister en CDA-politicus J. de Koning om een onderzoek in te stellen naar invoering van een referendum. De fractie van het CDA, tot nog toe tegenstander van volksstemmingen, bleek bereid haar standpunt te herzien.

parlementaire enquête

In september stelde de Tweede Kamer een parlementaire enquête in naar de uitvoering van de sociale verzekeringswetten. De discussie over de WAO had twijfels gewekt over deze uitvoering. Voorzitter van de enquête-commissie werd het PvdA-lid F. Buurmeijer. Vanuit het CDA waren aanvankelijk bezwaren geuit

tegen zijn voorzitterschap omdat hij te weinig distantie zou hebben van dit onderwerp, maar uiteindelijk bleken die bezwaren niet doorslaggevend.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van hun ledentallen, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 1992 en op of omstreeks 1 januari 1993 (zie Tabel 1).

Tabel 1. Ledental per 1 januari 1992 en 1 januari 1993

	1 januari 1992	1 januari 1993
CD	3.000 (ca.)	3.541
CDA	118.449 *)	112.117
D66	11.325	13.000
GPV	14.276 *)	14.358
Groen Links	14.971	13.548
PvdA	79.000	74.000 (ca.)
RPF	8.586	8.561
SGP	23.158	23.665
VVD	56.200	54.000 (ca.)

*) Dit ledental vervangt de schatting uit het *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 19.

Centrumdemocraten (CD)

Afgaande op opiniepeilingen versterkte de CD haar positie in 1992 aanzienlijk. De partij die geleid wordt door J.G.H. Janmaat beschikt sinds 1989 over één zetel in de Tweede Kamer. In de verkiezingsenquêtes van februari stond de CD op drie zetels. Tegen het einde van het jaar was dat aantal gestegen tot vijf. Vooral de PvdA moest volgens deze onderzoeken bloeden: uit een NIPO-enquête bleek dat 42% van de nieuwe kiezers op de CD voordien op de sociaal-democraten had gestemd.

fusiebesprekingen onder leiding van het Vlaams Blok

In februari kondigde de fusiecommissie van de CD aan geen stappen meer te ondernemen om met de CP'86 in gesprek te komen. Pas als de laatste het initiatief zou nemen, zou de CD reageren. Politiek leider Janmaat zette de deur wel open voor individuele leden van de CP'86 die zich niet langer bij hun partij thuisvoelden.

In de zomer poogde het Vlaams Blok - een in België electoraal zeer succesvolle extreem-rechtse partij - onder leiding van partijleider F. Dewinter de hereniging van de 'vaderlandslievende' partijen in Nederland te bevorderen. Zijn oogmerk was om de kansen van extreem-rechts in Nederland op een zetel in het Europees Parlement te vergroten. De rechts-radicalen fractie in Straatsburg zou hier dan weer wel bij varen. De CD was weinig enthousiast maar deed toch mee aan de besprekingen in België en Nederland, mede om het fusie-tempo te drukken, zoals later in het jaarverslag over 1992 werd medegedeeld (*CD-info*, januari 1993). Fusie was in de optiek van de CD slechts mogelijk op voorwaarde dat haar partijstructuur niet zou worden gewijzigd en dat degenen die naar haar mening de CP in 1984 hadden vernietigd, niet mee mochten doen.

Op 28 september werd een afsluitende vergadering in Antwerpen gehouden. Op deze bijeenkomst waren, naast de CD met haar voorzitter Janmaat, aanwezig het Democratisch Alternatief Nederland (DAN) - geleid door twee gewezen bestuursleden van de CP'86 -, de Stichting Autochtoon Nederland (SAN) van W.J. Bruyn - onafhankelijk lid van de Amsterdamse gemeenteraad nadat hij uit de CD was gestapt -, en het Nederlands Blok - op 17 augustus opgericht door onder anderen de ex-CD-er A. Vierling. Op de fusievergadering sprak Vierling mede namens Realisten Nederland. Op aandringen van de CD-delegatie kreeg Bruyn geen spreekrecht toegekend. Op de bijeenkomst bleek dat nauwe samenwerking tussen de betrokken partijen niet haalbaar was. Wel kwam men overeen om bij de Europese Verkiezingen van 1994 een lijstcombinatie aan te gaan zodat geen restzetels verloren zouden gaan. Vóór de gemeenteraadsverkiezingen in datzelfde jaar zou overleg worden gevoerd om elkaar niet voor de voeten te lopen. Ten slotte werd afgesproken om een 'overlegplatform' in te stellen. De CD maakte met succes bezwaar tegen het voornemen van het Vlaams Blok om deze bijeenkomsten te gaan voorzitten.

De Centrumdemocratische delegatie was tevreden met dit resultaat. Naar de mening van hoofdbestuurslid C. Zonneveld was het akkoord vooral een papieren zaak. Hij ging ervan uit dat de andere partijen zichzelf buiten spel zouden zetten. 'Als ze straks een paar keer moeten dokken voor de verkiezingen, gaan ze failliet. En dan komen hun kiezers wel naar ons' (*NRC-Handelsblad*, 29 september 1992).

reglementen

In april kondigde het dagelijks bestuur van de CD wijzigingen aan van de reglementen op de kandidaatstelling voor bestuursorganen binnen de partij. Het bestuur wilde zo voorkomen 'dat er een wildgroei ontstaat van leden, die zich op goed geluk in de race om een positie willen werpen' (*CD-info*, april 1992).

Amsterdam

De op 19 november in een hotel gehouden ledenvergadering van de kring Amsterdam van de CD werd verstoord door leden van de 'Anti-Fascistische Aktie Amsterdam'. Deze groepering had lucht gekregen van de bijeenkomst. Met hun actie poogden de demonstranten aandacht te vragen voor hun opvatting dat de CD verboden diende te worden. Hotelpersoneel voorkwam dat het op een treffen uitliep tussen actievoerders en CD-leden.

congres

In december werd het jaarlijkse congres gehouden. Partijsecretaris mevr. W.B. Schuurman presenteerde het verslag over 1992. Naar haar zeggen zouden zo'n tweeduizend personen het lidmaatschap hebben aangevraagd. Hieronder zouden enkele honderden 'valse aanvragen' zitten. Onder de nieuwe leden zouden zich vooral jongeren bevinden.

verwante instellingen

Aan het begin van het jaar maakte de CD bekend dat het wetenschappelijk bureau van de partij voortaan 'Thomas Hobbes Stichting' zou heten. Voor de naam van de Engelse filosoof was gekozen omdat deze 'een sterke voorstander (is) van de Nationale Staat' (*CD-actueel*, maart 1992). Met deze keuze wilde het Curatorium van het wetenschappelijk bureau de politieke opstelling van de CD verduidelijken. Aangekondigd werd verder dat onder andere het rapport over het minderhedenbeleid uit 1986 zou worden geactualiseerd.

Op 10 februari vond het Gemeenschappelijk Overleg Ambtsdragers Openbare Lichamen (GOAL-overleg) plaats. CD-vertegenwoordigers in de verschillende parlementaire organen spraken onder andere over sociale vernieuwing en de oprichting van islamitische scholen.

Christen Democratisch Appèl (CDA)

Het jaar 1992 werd voor het CDA gekenmerkt door discussie. Behalve over de eigen grondslag wisselde de partij van gedachten over omstreden onderwerpen als ontwikkelingssamenwerking en sociale zekerheid. De discussie moest haar beslag krijgen in een in 1993 vast te stellen nieuw beginsel- en verkiezingsprogramma.

Eerste-Kamerfractie

Ook in 1992 zorgde de CDA-senaatsfractie weer voor de nodige commotie. In februari zei fractievoorzitter A.J. Kaland in een interview met het blad van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond niet te verwachten dat het kabinet de volledige kabinetsperiode zou volmaken als het zo bleef 'doormodderen'. Hij zag te veel verschillen in opvatting tussen CDA en PvdA. Eerder die maand had L.C. Brinkman, fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer, een spraakmakende rede gehouden tijdens een partijbijeenkomst op het eiland Texel, waarin hij een 'daadkrachtig' kabinetsbeleid eiste. De PvdA, die op Brinkmans Texelse rede vrij laconiek gereageerd had, liet de aanval van Kaland op de coalitie niet over haar kant gaan. Tweede-Kamerfractievoorzitter M.A.M. Wöltgens verlangde van de CDA-leiding dat ze zich zou distantiëren van Kalands uitlatingen. Dit gebeurde inderdaad bij monde van Brinkman en CDA-voorzitter en Eerste-Kamerlid W. van Velzen. In een debat in de Tweede Kamer over de spanningen in de coalitie veroordeelde ook premier R.F.M. Lubbers Kalands optreden.

In mei deed de Eerste-Kamerfractie opnieuw van zich spreken. De CDA-senatoren dreigden de voorstellen voor de basisvorming van PvdA-staatssecretaris J. Wallage van Onderwijs af te wijzen, omdat die niet genoeg garantie boden dat kleine plattelandsscholen vooralsnog zouden kunnen blijven bestaan. Uiteindelijk werden de voorstellen toch aangenomen. In december ten slotte keerde de Eerste Kamer tegen de Nabestaandenwet, mede door toedoen van de CDA-fractie die kritiek had op het feit dat ook niet-geregistreerde ongehuwd-samenwonenden door de wet recht kregen op een nabestaandenuitkering. Invoering van de wet werd tot nader order uitgesteld.

Naar aanleiding van het verzet dat de senaatsfractie de laatste jaren tegen belangrijke wetsontwerpen pleegde (zie ook het *Jaarboek 1990 DNPP*, blz. 22, en het *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 22-23), ontstond er een discussie over positie en bevoegdheden van de Eerste Kamer. Zo pleitte de voorzitter van de Tweede Kamer W. Deetman (CDA), tevens voorzitter van de kamercommissie die zich bezighoudt met staatsrechtelijke hervormingen, ervoor dat het vetorecht van de senaat vervangen zou worden door een 'terugzendrecht'. De Eerste Kamer zou

dan wetsvoorstellen niet meer kunnen afwijzen, maar slechts terugsturen naar de Tweede Kamer, die het laatste woord zou hebben.

'Program van Uitgangspunten' en grondslagdiscussie

In april presenteerde het CDA zijn nieuwe geactualiseerde ontwerp-beginselprogramma tijdens een symposium in Den Haag. Een partijcommissie onder leiding van CDA-erevoorzitter en senator P. Steenkamp was vanaf 1990 met het schrijven ervan bezig geweest. Reden voor de actualisering van het tien jaar oude 'Program van Uitgangspunten' was de behoefte aan christelijk geïnspireerde politiek in een snel veranderende wereld en samenleving. Het nieuwe programma hield rekening met de veranderde politieke situatie in Europa, met de toenemende milieuvuiling, de (internationale) criminaliteit en de opkomst van nieuwe medische technieken. Centrale begrippen in zowel het oude als het nieuwe programma waren gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap. Het evangelie bleef richtsnoer voor het politieke handelen. Het nieuwe ontwerp-programma ging ter bespreking naar de afdelingen, waarna het in mei 1993 op partijraad en congres definitief vastgesteld zou worden. Het moest dan de basis gaan vormen voor het nieuwe verkiezingsprogramma.

In oktober stelde het CDA een commissie in die het verkiezingsprogramma moest gaan voorbereiden. Voormalig minister van Landbouw G. Braks werd tot voorzitter benoemd. De commissie zou verder onder andere bestaan uit A.H.J. Kolnaar (kroonlid van de Sociaal-Economische Raad), J.J.A.M. van Gennip (directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA) en F. Werner (voorzitter van de vorige verkiezingsprogrammacommissie). Onder anderen Brinkman zou als adviseur optreden.

In augustus laaide de grondslagdiscussie op. Directe aanleiding was het toetreden van de Surinaamse hindoe D. Ramlal tot de Tweede-Kamerfractie van het CDA, waarbij hij de eed zwoer. Niet alleen M. Leerling, fractievoorzitter van de RPF, bekritiseerde het feit dat een hindoe een christelijke partij moest gaan vertegenwoordigen, maar ook binnen het CDA zelf ontstond onrust. Van Velzen gooide vervolgens olie op het vuur door in een interview met *Het Binnenhof* het CDA niet een christelijke, maar een christen-democratische partij te noemen, dat wil zeggen een partij die zich moest richten op de hele samenleving en niet alleen op christenen. Door protesten binnen de partij zag hij zich gedwongen zijn woorden te verduidelijken. In een brief aan het partijbestuur erkende hij dat hij in plaats van 'christelijk' beter het woord 'confessioneel' (gebaseerd op een confessie of kerkelijke belijdenis) had kunnen gebruiken. Ook Lubbers en Deetman lieten weten het CDA geen kerkelijke partij te vinden.

EVP en conservatieven

In het Europees Parlement was al enige jaren sprake van toenadering tussen conservatieven en christen-democraten. De top van de Europese Volkspartij (EVP) - het samenwerkingsverband van christen-democratische partijen in de EG en van de fracties in het Europees Parlement - drong er in februari bij de EVP-fractie op aan om per 1 mei een 'gemeenschap van fracties' te gaan vormen met de EDG (de fractie van 32 Britse en twee Deense conservatieven). De wens om een groot machtsblok te vormen tegenover de socialisten in het Europees Parlement lag hieraan ten grondslag. Het CDA, gesteund door een uitspraak van de partijraad uit 1990 en door de jongerenorganisatie CDJA, was hiertegen. De partij was beducht voor aantasting van het christen-democratisch karakter van de EVP en twijfelde aan de Europese gezindheid van de conservatieven. In april stemde de EVP-fractie in meerderheid vóór toelating. Belangrijkste tegenstemmers waren de voltallige CDA-delegatie en de Belgische CVP. Hiermee was de aansluiting een feit geworden. J. Penders, voorzitter van de CDA-delegatie in het Europees Parlement, achtte samenwerking met de nieuw toegetreden wel mogelijk, omdat zij de hoofdlijnen van het EVP-fractiebeleid onderschreven hadden. Het CDJA zei toe de zaak kritisch te zullen blijven volgen.

In september verscheen het ontwerp-beginselprogramma van de EVP. Hierin sprak de EVP zich onder andere uit voor een federaal Europa, fundamenteel democratisch, economisch sterk en sociaal rechtvaardig. Van Gennip, medeopsteller van het basisprogramma, noemde het 'een serieuze poging de EVP op christelijke grondslag te verankeren' (*CD/Actueel*, 19 september 1992). Het ontwerp-programma werd besproken op het EVP-congres van 11-13 november in Athene.

ontwikkelingssamenwerking

In februari publiceerde de partijcommissie-Buitenland haar rapport *Internationale hulpverlening*. Aanleiding hiervoor was de al langer bestaande onenigheid binnen het CDA over de besteding en omvang van het budget voor ontwikkelingssamenwerking (zie hiervoor ook het *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 23-24). De commissie, die onder leiding stond van oud-minister van Ontwikkelingssamenwerking C. van Dijk, bepleitte een herschikking van de begroting voor Ontwikkelingssamenwerking waardoor 500 miljoen gulden vrij zou komen voor hulp aan Midden- en Oost-Europa. PvdA-minister J.P. Pronk van Ontwikkelingssamenwerking werd een weinig doelmatig beleid verweten. Pronk toonde zich voor de NCRV-radio zeer verontwaardigd over het advies van de commissie. Hij voelde zich 'intellectueel beledigd' en vond het rapport 'ergerlijk en beneden de maat'. Naar zijn mening moest zijn budget gereserveerd blijven voor landen die aange-

merkt konden worden als ontwikkelingsland.

Maar ook binnen het CDA bleek het stuk omstrede. Zo memoreerde voorzitter A. Koppejan van het CDJA het besluit van de partijraad van juni 1991 dat er geen ontwikkelingsgelden zouden worden besteed aan Midden- en Oost-Europa. Voormalig CDA-minister De Koning van Ontwikkelingssamenwerking koos in mei openlijk de kant van Pronk, toen CDA-minister van Buitenlandse Zaken H. van den Broek - gesteund door de Tweede-Kamerfractie van het CDA - een hernieuwde aanval deed op het budget en de bevoegdheden van Pronk.

In november kwam de bijna twintig jaar oude norm dat 1,5% van het netto nationaal inkomen aan ontwikkelingshulp besteed moest worden, op losse schroeven te staan. Een meerderheid in de Tweede Kamer - waaronder de CDA-fractie - besloot dat de norm in de volgende kabinetsperiode zou moeten verdwijnen. Het CDJA, het CDA-Vrouwenberaad en enkele kamerkringen van het CDA verzetten zich hier hevig tegen. In 1991 had de voorjaarspartijraad nog besloten de norm te handhaven. In 1992 zou op beide partijraden de ontwikkelingsamenwerking ter discussie staan (zie ook onder 'partijbijeekkomsten').

opvolging Lubbers

Op 20 mei verklaarde minister-president Lubbers voor de KRO-televisie in Brinkman zijn opvolger als politiek leider van het CDA te zien. Hij hoopte dan ook dat de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie door de partij als lijsttrekker voor de verkiezingen van 1994 zou worden aangewezen. Brinkman zelf vond deze aankondiging wat vroeg komen. Enkele partijgenoten, met name de minister van Justitie E.M.H. Hirsch Ballin en de adjunct-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, C.J. Klop, uitten twijfels over het politiek leiderschap van Brinkman.

In de pers werd reeds lang gespeculeerd over de kansen voor Lubbers om in 1994 de Fransman J. Delors op te volgen als voorzitter van de Europese Commissie. De zittende Nederlandse commissaris, F.H.J.J. Andriessen, zou dan aftreden, aangezien er in de Commissie geen plaats zou zijn voor twee Nederlanders. De benoeming van minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek in december tot opvolger van Andriessen in de Commissie leken de kansen voor Lubbers aanzienlijk te verminderen, daar het onwaarschijnlijk werd geacht dat Van den Broek binnen twee jaar al weer zou aftreden (zie onder 'personalia').

'CDA-politici in functie'

Eind juni werd het rapport *CDA-politici in functie* gepubliceerd, geschreven door een commissie onder voorzitterschap van De Koning. Het deed aanbevelingen voor werving, selectie, doorstroming en 'uitstroom' van christen-democratische

volksvertegenwoordigers. Het voorstel om politici niet langer dan twaalf jaar dezelfde functie te laten bekleden viel slecht binnen de partij. Zo liet Deetman bijvoorbeeld voor Veronica-radio weten dat de kiezers en niet de partij uiteindelijk moesten bepalen of iemand langer dan twaalf jaar kon blijven zitten.

partijbijeenkomsten

De partijraad kwam op 23 mei in Amsterdam bijeen. De verwachte onenigheid over het rapport van de commissie-Van Dijk bleef uit. Het CDJA liet weliswaar weten dat de steun aan Oost-Europa niet ten koste mocht gaan van hulp aan de armsten, maar achtte ook een herbezinning op het beleid en herschikking van gelden nodig. Hierbij moesten echter de begrotingen van andere departementen betrokken worden. Andere discussie-onderwerpen op de bijeenkomst waren de toekomst van de sociale zekerheid en het minderhedenbeleid. De aanwezigen namen ook een resolutie aan, waarin de EVP-fractie opgeroepen werd door te gaan met de versterking van de christen-democratische identiteit van de EVP door middel van samenwerking met gelijkgezinde partijen. Een amendement van het CDJA om de toetreding van nieuwe conservatieve partijen tot de fractie te blokkeren haalde het niet. Een tweede, door het CDJA ingediende resolutie ging over het milieubeleid. Regering en parlement werden er in gevraagd een grotere voortgang te maken met de uitvoering van milieumaatregelen.

Brinkman citeerde in zijn rede het bekende gedicht 'Er is een land waar vrouwen willen wonen' van de overleden feministe Joke Smit. Hij reageerde hiermee op uitspraken die het CDA-Tweede-Kamerlid H. Hillen in mei had gedaan in een interview met het weekblad *HP/De Tijd*. Het kamerlid had daarin een lans gebroken voor het traditionele gezin. Ook het CDA-Vrouwenberaad en het CDJA hadden zich aan het vraaggesprek gegerd, zo bleek uit de discussie op de partijraad.

Op 28 november kwam de partijraad opnieuw bijeen, in Arnhem. Ook deze keer was de ontwikkelingssamenwerking een belangrijk punt van bespreking. Basis voor de discussie was een nota van de voorzitter van de commissie-Buitenland H. Neuman, geschreven in opdracht van het partijbestuur. De discussienota ging niet langer uit van de vaste norm van 1,5% van het netto nationaal inkomen voor ontwikkelingssamenwerking (zie ook hierboven onder 'ontwikkelingssamenwerking'). De hulp aan de allerarmsten moest echter wel gehandhaafd blijven. Tegelijkertijd pleitte de commissie voor een bredere opzet van de ontwikkelingssamenwerking, die dan ook 'internationale hulpverlening' moest gaan heten: steun aan de Midden- en Oost-Europese landen, bestrijding van internationale milieuvervuiling en bijdragen aan de vredesoperaties van de Verenigde Naties zouden hier dan ook onder vallen. Andere departementen moesten een bijdrage gaan leveren aan die kosten. De partijraad aanvaardde uiteindelijk een

resolutie van het bestuur, die deze ideeën als uitgangspunt had. De resolutie sprak zich ook uit voor het opstellen van een nieuwe norm voor internationale hulpverlening ten behoeve van het verkiezingsprogramma 1994-1998. Een voorstel van CDJA en CDA-vrouwenberaad om de oude norm van 1,5 % voor 'zuivere' ontwikkelingshulp te handhaven werd met 114 tegen 92 stemmen verworpen. De nieuwe voorzitter van het CDJA J. de Vries kondigde aan op de kwestie terug te komen bij de vaststelling van het nieuwe 'Program van Uitgangspunten' en het nieuwe verkiezingsprogramma.

Een ander belangrijk punt van bespreking was de sociale zekerheid (zie onder 'discussie sociale zekerheid'). De partijraad had een feestelijk tintje in verband met het tienjarig jubileum van Lubbers als minister-president. Tijdens de bijeenkomst werd CDAtel - een nieuwe videotextdienst met allerlei actuele informatie over de partij - officieel in gebruik gesteld.

discussie sociale zekerheid

In april bracht een partijcommissie onder leiding van de hoogleraar Kolnaar een rapport uit met de titel *Sociale zekerheid en verantwoordelijkheid*, dat een leidraad moest vormen voor het nieuwe verkiezingsprogramma. In grote lijnen wilde het rapport de verantwoordelijkheid voor de sociale zekerheid verschuiven van overheid naar burger, ondernemer en sociale partners. De werkgroep pleitte voor een 'opbouwstelsel', waarbij hoogte en duur van de uitkering afhankelijk zijn van het arbeidsverleden. De introductie van een ministelsel achtte de commissie niet uitvoerbaar. Wel vond men enige forse aanpassingen van het systeem noodzakelijk, zoals afschaffing van de Ziektewet en de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW). Een voorstel van het partijbestuur op de partijraad van 28 november dat de AAW - conform het rapport-Kolnaar - wilde afschaffen, haalde het niet en werd met een kleine meerderheid verworpen.

Op deze partijraad dienden CDJA, CDA-vrouwenberaad en een aantal kamerkringen een motie in om af te zien van de bevrozing van WAO-uitkeringen voor 'bestaande gevallen' jonger dan 50 jaar. Pas toen Brinkman had toegezegd dat hij de situatie opnieuw zou bekijken en dat er gesprekken gaande waren met het kabinet over mogelijke alternatieven, werd de motie ingetrokken. In december liet de CDA-fractie overigens weten de kabinetsvoorstellen inzake de WAO nog steeds het beste te vinden. Volgens de kamerkring Amsterdam werd hiermee de belofte aan de partijraad verbroken.

verwante instellingen en publikaties

In mei publiceerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA het rapport *Genen en grenzen*, geschreven door een commissie onder voorzitterschap van E.

Bleumink. Het gaf een christen-democratische visie op gentechologie en de rol die de overheid op dit gebied moet spelen. Op 20 juni organiseerde het Wetenschappelijk Instituut in Utrecht een studieconferentie over het rapport. In augustus bracht het Wetenschappelijk Instituut een rapport uit getiteld *Wij zijn het volk: het nationale vraagstuk in Midden- en Oost-Europa*, geschreven door een commissie onder leiding van P.H. Kooijmans.

De CDA-jongeren kozen op 13 juni een nieuwe voorzitter. J. de Vries volgde A. Koppejan op, die vier jaar het voorzitterschap had bekleed.

Ook de CDA-Bestuurdersvereniging kreeg een nieuwe voorzitter. De ledenraad koos op 25 januari J. Pastoor als opvolger van A. Beelaerts van Blokland, die vanaf 1986 voorzitter was geweest. In oktober kwam de vereniging in aanvaring met Brinkman, die tijdens een lezing in Rotterdam een lans had gebroken voor het gekozen burgemeesterschap. De secretaris van de CDA-Bestuurdersvereniging reageerde afwijzend.

De jaarlijkse ledendag van het CDA-Vrouwenberaad op 26 september was gewijd aan nieuwe relatie- en ouderschapsvormen. De nota *Hernieuwd ouderschap* van het Vrouwenberaad diende als uitgangspunt. Het CDA besloot in 1992 regionale vrouwen-netwerken in de kamerkringen op te zetten om de bestuurlijke participatie van vrouwen binnen de partij te vergroten. Deze netwerken zouden gaan functioneren naast het CDA-Vrouwenberaad.

In mei verscheen de discussienota *Betere zorg op basis van solidariteit en eigen verantwoordelijkheid*, geschreven in opdracht van het partijbestuur door een werkgroep onder leiding van Van Velzen. De auteurs waren van mening dat de verdere uitvoering van het 'plan-Simons' opgeschort moest worden.

In september verscheen voor het eerst het *Jaarboek CDA 1992-1993*. Naast interne partij-informatie stonden er opiniërende artikelen in van onder anderen Brinkman, Lubbers en Deetman.

In oktober presenteerde een werkgroep onder leiding van Van Velzen de discussienota *School aan de ouders*, waarin gepleit werd voor een grotere invloed van ouders in de besturen van zowel bijzondere als openbare scholen. De nota moest gaan dienen als richtlijn voor het nieuwe verkiezingsprogramma.

Eind oktober verscheen het rapport *Naar een vernieuwd openbaar bestuur*. Een commissie onder voorzitterschap van J. Verbree pleitte hierin voor het afschaffen van de huidige twaalf provincies. Ze zouden vervangen worden door tenminste twintig rechtstreeks gekozen regiobesturen, die zouden moeten fungeren als bestuurslaag tussen rijk en gemeente. Dit was een omstreden kwestie binnen de partij. Zo lieten elf van de twaalf provinciale CDA-fractievoorzitters in december een verklaring uitgaan naar partijbestuur en parlamentsfracties, waarin ze zich uitspraken tegen het opheffen van de provincies.

Ook in november verscheen het rapport *Vreemdelingen-, migranten- en*

vluchtelingenbeleid - een gezamenlijk produkt van CDA, CDJA en CDA-Vrouwenberaad - onder redactie van J.P.H. Donner. Op basis van het rapport zou de partij gaan discussieren over het vreemdelingenbeleid.

personalia

In januari werd H.O.C.R. Ruding, van 1982 tot 1989 minister van Financiën in de kabinetten-Lubbers I en II, vice-voorzitter van Citicorp/Citibank, de grootste bank van de Verenigde Staten. Hij trad af als voorzitter van de partijcommissie-Buitenland. In mei koos de partijraad H. Neuman tot zijn opvolger.

Op 3 februari overleed oud-minister J. van Aartsen op 82-jarige leeftijd. Vanaf 1958 maakte hij namens de ARP als minister van Verkeer en Waterstaat deel uit van de kabinetten-Drees en Beel. Van 1959 tot 1963 was hij minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid in het kabinet-De Quay en daarna tot 1965 weer minister van Verkeer en Waterstaat in het kabinet-Marijnen. In 1965 werd hij Commissaris van de Koningin in Zeeland. Dat bleef hij tot zijn pensioen in 1974. G. Koffeman, sinds 1989 Tweede-Kamerlid van het CDA, werd in maart vrijgesproken van de aanklacht dat hij neveninkomsten van zijn vorige werkgever, de Algemeen Christelijke Politiebond, niet zou hebben opgegeven (zie ook *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 29). Het Openbaar Ministerie besloot in hoger beroep te gaan. Nadat de belastinginspecteur echter in november de belastende verklaringen tegen Koffeman had ingetrokken, zag de officier van justitie van verdere vervolging af. Koffeman, die zijn werkzaamheden als kamerlid in september 1991 had opgeschort, had zijn plaats in het parlement in maart weer ingenomen.

In juni verliet H. Gualthérie van Weezel na vijftien jaar lidmaatschap de Tweede Kamer. Hij werd permanent vertegenwoordiger van de Raad van Europa in Straatsburg.

In augustus ging de Commissaris van de Koningin in Zeeland C. Boertien met pensioen. Hij werd opgevolgd door W. van Gelder, die veertien jaar lang als statenlid en gedeputeerde deel had uitgemaakt van de Noordhollandse provinciale politiek. Vanaf april was Van Gelder waarnemend Commissaris van de Koningin in Noord-Holland.

In december legde H. van den Broek na tien jaar minister van Buitenlandse Zaken te zijn geweest, zijn functie neer om zijn partijgenoot F.H.J.J. Andriessen per 2 januari 1993 op te volgen als lid van de Europese Commissie - het dagelijks bestuur van de Europese Gemeenschap. Andriessen was twaalf jaar EG-commissaris geweest. P.H. Kooijmans, als jurist gespecialiseerd op het gebied van de mensenrechten en voormalig ARP-staatssecretaris van Buitenlandse Zaken in het kabinet-Den Uyl (1973-1977), volgde Van den Broek op.

Democraten '66 (D66)

'Het aftreden door D66-bestuurders lijkt nu toch symptomatisch te worden', zo oordeelde oud-minister H.J. Zeevalking in mei (*NRC-Handelsblad*, 29 mei 1992). Na zijn opmerking deden zich nog enkele gevallen voor, waarmee 1992 voor D66 vooral het jaar van de afgetreden wethouders werd. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 leverden de Democraten circa 75 wethouders. Twee jaar later waren er al twaalf om uiteenlopende redenen teruggetreden. Deze ontwikkeling leidde tot de nodige onrust binnen de partijtop. Het Politiek Scholings- en Vormingsinstituut (PSVI) van D66 organiseerde een aantal bijeenkomsten om aspirant-kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 voor te bereiden op de praktijk van het raadswerk.

Deze perikelen hadden geen invloed op de electorale positie van de Democraten. In de opiniepeilingen schommelde D66 gedurende het gehele jaar zo rond de dertig zetels, meer dan twee maal het aantal zetels waarover de partij momenteel in de Tweede Kamer beschikt.

partijbijeenkomsten

Op 27 en 28 maart hield D66 een Algemene Ledenvergadering over 'duurzame ontwikkeling'. In het discussiestuk getiteld 'Het milieu: geprijsd en geprezen' werd gepleit voor herstel van het evenwicht tussen menselijke activiteiten en natuurbehoud. Economische groei zou derhalve slechts mogelijk zijn binnen door natuur en milieu gestelde grenzen. De 'verbruikerseconomie' moest worden omgevormd tot een 'kringlooeconomie'. Een adequaat milieubeleid zou zelfs ten koste mogen gaan van de koopkracht, maar de minima zouden buiten schot moeten blijven. Het congres onderschreef in grote lijnen deze voorstellen.

In zijn toespraak tot het congres hield H. van Mierlo weer zijn traditionele pleidooi voor een coalitie van PvdA, VVD en D66. Ook partijvoorzitter R. Jansen bepleitte zo'n coalitie. Om zijn betoog kracht bij te zetten verwees hij naar het 'paarse' regeerakkoord dat de jongerenorganisaties van D66, VVD en PvdA enkele dagen eerder hadden gepresenteerd (zie hierboven bij de 'hoofdmomenten'). Het verzoek van zijn PvdA-collega Rottenberg om informele contacten tussen D66 en de sociaal-democraten aan te gaan, wees hij evenwel van de hand. Het zou voor de kiezer onbegrijpelijk zijn wanneer een regerings- en een oppositiepartij met elkaar zouden flirten. Begin april nam Jansen in een interview in *HP/De Tijd* scherp stelling tegen PvdA-leider Kok. Volgens de D66-voorzitter zou Kok de sociale vernieuwing hebben verkwanseld. Om die reden was Kok niet welkom in een toekomstige coalitie met D66. Na kritiek vanuit zijn partij trok Jansen deze woorden snel weer in.

In het najaar, op 28 november, kwam de Algemene Ledenvergadering opnieuw bijeen. Dit keer werd de sociale zekerheid besproken, aan de hand van een rapport 'Arbeid, sociale zekerheid en inkomen'. Deze nota was voorbereid door een commissie onder leiding van oud-fractievoorzitter in de Tweede Kamer M. Engwirda en verscheen onder auspiciën van de Stichting Wetenschappelijk Bureau (SWB) van D66. Uitgangspunt van het rapport was dat te weinig personen de kosten van levensonderhoud moesten opbrengen voor te veel niet-(betaald) werkenden. Teneinde de werkgelegenheid te bevorderen en het stelsel van sociale zekerheid op termijn betaalbaar te houden, koos de commissie onder andere voor waarde vaste in plaats van welvaartsvaste uitkeringen en minimumlonen (met uitzondering van de AOW). Het congres stemde in met deze verbreking van de koppeling tussen sociale uitkeringen en lonen in het bedrijfsleven. De uitspraken op het gebied van de sociale zekerheid zouden de basis vormen voor de betreffende paragraaf in het komende verkiezingsprogramma.

Op deze Algemene Ledenvergadering werd W.I.J.M. Vrijhoef tot partijvoorzitter gekozen. Vrijhoef, als enige kandidaat gesteld, was wethouder van Nijmegen van 1978 tot 1986. Hij volgde Jansen op, die zich niet voor een tweede termijn beschikbaar stelde. In zijn toespraak nam Vrijhoef zich voor 'D66 als produkt' beter aan de man te brengen. Dit zou onder andere moeten leiden tot een verdubbeling van het ledental in vier jaar. Op het congres werd voorts een motie ingebracht, die strikte milieu-eisen stelde aan de toekomstige ontwikkeling van Schiphol. Het Tweede-Kamerlid D.J.K. Tommel vond deze uitspraak veel te ver gaan. Uiteindelijk werd besloten later een speciale studiebijeenkomst te organiseren over de nationale luchthaven.

statuten en huishoudelijk reglement

Op de agenda van beide Algemene Vergaderingen stonden ook voorstellen tot wijziging van de statuten en het huishoudelijk reglement. De voorbereidingen hiertoe waren al in 1990 begonnen. Tot op het laatst verzette de Adviesraad (die gevraagd en ongevraagd advies uitbrengt aan de fracties in de Eerste en Tweede Kamer en het Europees Parlement en aan het hoofdbestuur) zich tegen het voornemen van het hoofdbestuur om het aantal leden van de raad te halveren. De Algemene Ledenvergadering van eind maart wees dit voorstel van het hoofdbestuur af. Ook zijn voorstellen om de reglementaire positie van besturen op de diverse niveau's in de partij te versterken ten koste van de ledenvergaderingen (met name wat betreft het opstellen van de verkiezingsprogramma's en de kandidaatstelling), werden verworpen. Besloten werd de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen in twee ronden vast te stellen: in de eerste, algemene ronde konden kandidaten worden voorgedragen die geen deel uitmaakten van de kamerfractie; in de tweede ronde konden ook zittende kamerleden zich als

kandidaat opwerpen.

Na deze 'richtinggevende besluiten' werden de gewijzigde artikelen van de statuten en het huishoudelijk reglement definitief vastgesteld door de Algemene Ledenvergadering van november.

'Politiek in Uitvoering'

Begin september maakte D66 tussentijds de balans op van twee jaar raadswerk. De bedoeling was de kiezers te laten zien wat er was gebeurd, en van hen te vernemen wat er de komende jaren nog gedaan zou moeten worden. Leden van de kamerfracties en het hoofdbestuur trokken door het land om lokale bestuurders bij te staan. Zo'n tweehonderd afdelingen namen deel aan deze actie. Tegelijkertijd organiseerde D66 opnieuw een ledenwerfcampagne. Op 8 oktober had het partijbureau zestienhonderd nieuwe leden ingeschreven, waarmee deze actie veel succesvoller was dan de vorige die na de ledenvergadering van eind maart was gegaan. Vóór 1 juni (dat wil zeggen binnen 66 dagen) moesten tweeduizend nieuwe leden worden gewonnen. Van deze doelstelling kwam toen weinig terecht: slechts tweehonderd nieuwkomers konden worden ingeschreven.

Tweede-Kamerverkiezingen 1994

Om het nieuwe programma voor de komende verkiezingen voor de Tweede Kamer voor te bereiden, werd een stuurgroep gevormd onder voorzitterschap van mevr. M. Augusteijn-Esser. Deze werkgroep kreeg tot taak de hoofdlijnen van het program uit te zetten. Daartoe werd overleg gevoerd met onder andere de Eerste- en Tweede-Kamerfractie en het hoofdbestuur. Uit de gedachtenwisseling kwamen hoofdthema's naar voren als internationalisering, de relatie burger-samenleving en duurzame ontwikkeling. De reeds bestaande programmacommissie moet deze punten vervolgens in een concept uitwerken, dat dan aan een partijcongres zal worden voorgelegd.

interview G.J. Wolffensperger

Eind november baarde het Tweede-Kamerlid G.J. Wolffensperger opzien met een interview in het weekblad *Elsevier* (28 november 1992). Wolffensperger, die samen met zijn collega J. Kohnstamm in de media getipt wordt als opvolger van Van Mierlo, meende dat de schijnwerpers te veel op Van Mierlo zouden zijn gericht. 'De continuïteit van D66 komt in gevaar als de partij niet duidelijk wordt neergezet, en de mensen om Van Mierlo heen niet méér aandacht krijgen', aldus Wolffensperger. Hij vroeg zich af 'of het wel zo goed is dat Van Mierlo zó zeer het gezicht van de partij bepaalt'. Later zou Wolffensperger meedelen dat deze

uitlatingen in het geheel geen kritiek op Van Mierlo behelsden.

verwante instellingen en publikaties

Aan het einde van 1991 maakte het Gemeentelijk Provinciaal Overleg (GPO) plaats voor de Bestuurdersvereniging, een organisatie die de activiteiten van gekozen en benoemde bestuurders van D66-huize professioneel moest gaan ondersteunen. Aan het begin van 1992 waren al zo'n zeshonderd raads- en Staten-leden lid. De Algemene Vergadering van eind maart besloot dat de Bestuurdersvereniging niet buiten de partij zou blijven staan, maar een bijzonder orgaan van de partij moest worden. Op 13 juni werd de Bestuurdersvereniging formeel opgericht. Op het congres van 26 september werd S. Brugman - burgemeester van Bodegraven - tot voorzitter gekozen.

De SWB publiceerde in februari het cahier *Niet-huwelijkse relaties*. Hierin werd afstand genomen van de gedachte dat het huwelijk uitsluitend aan heteroseksuele relaties zou zijn voorbehouden. In mei organiseerde de SWB enkele conferenties; één over de toekomst van de sociale zekerheid en één over de rol van het recht in verhouding tot burgerschap en politiek bestuur. Op 19 september werd een bijeenkomst belegd over de gevolgen van de Europese integratie voor het Nederlandse staatkundige bestel. Op 12 december volgde een conferentie over 'Duurzame ontwikkeling, economie en milieu'. Bij deze laatste bijeenkomst verscheen een brochure met dezelfde titel.

Het Politiek Emancipatie en Activerings Centrum (PEAC) hield op 9 mei een symposium over het probleem dat zo weinig vrouwen doordringen tot maatschappelijke topposities. Het PSVI organiseerde onder andere op 17 oktober een symposium over de minderhedenproblematiek.

Op 25-26 april hielden de Jonge Democraten hun halfjaarlijkse Algemene Vergadering. Op de agenda stonden onder andere voorstellen tot wijziging van het huishoudelijk reglement en de resolutie 'Duurzame ontwikkeling: solidariteit en schuld'. Het congres kwam voor de tweede keer in 1992 bijeen op 7-8 november. Dit keer werd over de Europese integratie gesproken.

Op 4 oktober trad voorzitter M. van Barschot van de Jonge Democraten tussentijds af na problemen in het hoofdbestuur. R. van den Brink werd als waarnemend voorzitter aangewezen tot het eerstvolgende congres in 1993.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

1992 stond voor het GPV in het teken van de partijdiscussie. Het Verbond debatteerde over een tweetal belangrijke onderwerpen. Het eerste betrof het toelatingsbeleid van de partij. Het tweede ging over de wenselijkheid van registratie van samenlevingsvormen anders dan het huwelijk. Ook maakte men

een begin met de herziening van de beginselverklaring en het opstellen van een nieuw verkiezingsprogramma.

partijbijeekomsten

Het GPV kwam op 25 april in Zwolle bijeen voor de Algemene Vergadering. Een van de agendapunten was de verkiezing van nieuwe leden in de Centrale Verbondsraad (CVR) en de Generale Verbondsraad (GVR). De aanwezigen namen tevens afscheid van een aantal aftredende CVR- en GVR-leden. Speciale aandacht viel de éminence grise A.J. Verbrugh ten deel. Deze trad af na vele jaren actief te zijn geweest in de nationaal-gereformeerde politiek. Hij was tien jaar lid van de Tweede Kamer, 33 jaar lid van de CVR en 22 jaar lid van het curatorium van de Groen van Prinsterer Stichting (het wetenschappelijk bureau van het GPV). Hij kreeg een liber amicorum aangeboden met de titel *Politiek mozaïek* (zie verder onder 'verwante organisaties en publikaties'). Bovendien benoemde de vergadering hem tot ere-lid van de GVR. Oud-senator en voormalig lid van de beide Verbondsraden J. van der Jagt kreeg eveneens het ere-lidmaatschap aangeboden.

Op de vergadering kwam een voorstel van de vereniging Groningen aan de orde tot verandering van de organisatiestructuur van de partij. Het GPV - dat nu bestond uit een verbond van aparte, zelfstandige politieke verenigingen - zou volgens de indieners van het voorstel een landelijke vereniging met plaatselijke afdelingen moeten worden. Voordeel van deze nieuwe structuur zou zijn dat de partij een eenduidig beleid zou kunnen voeren op het gebied van omstrede kwesties als bijvoorbeeld het toelatingsbeleid (zie hiervoor ook het *Jaarboek DNPP 1991*, blz. 35-36 en hieronder). Bovendien zou een centrale landelijke organisatie ledenverlies als gevolg van verhuizingen kunnen voorkomen. De GVR had het voorstel in een pre-advies ontraden en ook de Algemene Vergadering wees het in overgrote meerderheid af. Een bijzondere gast op deze Algemene Ledenvergadering was de Hongaarse parlementariër R. Hörsik, die in 1991 in samenwerking met B. Nitrau van het scholings- en vormingsinstituut van het GPV een congres in Hongarije had georganiseerd. Hij presenteerde de bundel *Calvinisten in de politiek* met daarin de op het Hongaarse congres gehouden redevoeringen.

Op 28 maart kwam de Verbondsadviesraad (VAR) bijeen. De VAR - adviserend orgaan ten behoeve van de politieke besluitvorming in Algemene Vergadering, GVR of CVR - ging deze keer over de toekomst van de verzorgingsstaat. De discussie moest een eerste aanzet vormen voor het nieuwe verkiezingsprogramma, dat in 1993 opgesteld zou worden. Voornaamste conclusie van de afgevaardigden was echter dat - gezien de omvang en gecompliceerdheid van de

materie - verdere studie en voorbereiding nodig was. Een partijcommissie bracht vervolgens in het najaar een korte notitie over sociale zekerheid uit. Aan de hand hiervan zou nadere discussie en uiteindelijke besluitvorming plaatsvinden. Belangrijke aanbevelingen in het rapport betroffen het afwijzen van het basisinkomen en het zogenaamde ministelsel in de sociale zekerheid. Wijzigingen in de Ziektewet vond de commissie wel geoorloofd, drastische ingrepen in de WAO daarentegen niet.

toelatingsbeleid

Op 18 januari stelde de GVR een beleidsnotitie vast, getiteld *Relatie lidmaatschap GPV en omvang kiezerscorps* (zie ook *Jaarboek DNPP 1991*, blz. 35-36). Centrale conclusie van de notitie was dat de partij niet een kerkelijk maar een confessioneel-gereformeerd karakter had. Het lidmaatschap moest daarom openstaan voor ieder die grondslag en doel van het GPV van harte kon onderschrijven, ongeacht het feit of men lid was van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) of niet. De plaatselijke verenigingen bleven het beslissingsrecht houden over het toelaten van nieuwe leden. De GVR-notitie pleitte echter wel voor meer eenduidigheid in het toelatingsbeleid. Dit kon bewerkstelligd worden door het opstellen van model-statuten ten dienste van de verenigingen. GPV-kiezers die instemden met het verkiezingsprogramma maar niet de grondslagen onderschreven, waren uitgesloten van het lidmaatschap. Wel mochten zij - volgens de notitie - kadercursussen, conferenties en dergelijke van de partij bijwonen. Een andere belangrijke aanbeveling betrof het wijzigen van artikel 6c van de statuten van het GPV, waarin stond dat men voor het lidmaatschap van de GVR belijdend lid moest zijn van een der Vrijgemaakt Gereformeerde Kerken. Deze voorwaarde, die ooit bij amendement op de Algemene Vergadering van 1962 tegen de zin van de Verbondsbesturen in de statuten was opgenomen, wilde men dus weer ongedaan maken.

Aan de hand van de notitie werd de discussie over het toelatingsbeleid binnen en buiten de partij gevoerd. Er verschenen vele artikelen in de gereformeerde pers. Het Federatiebestuur van de RPF liet in een reactie weten dat men het enerzijds toejuichte dat het GPV geen kerkelijke partij meer wilde zijn. Anderzijds vond de RPF dat dit in de grondslag van het GPV niet duidelijk genoeg verwoord werd. In het Verbondsblad *Ons Burgerschap* werd een speciale rubriek 'Ingezonden' gecreëerd om de partijdiscussie ruim baan te geven. Op de in 1993 te houden Algemene Vergadering zou het nieuwe toelatingsbeleid uiteindelijk definitief vastgesteld moeten worden.

Het met het Verbond verwante vrijgemaakt gereformeerde *Nederlands Dagblad* maakte een met het GPV vergelijkbare ontwikkeling door. In juni besloot de redactie zich open te stellen voor niet-vrijgemaakte journalisten. Hieraan lagen

behalve principiële ook economische redenen ten grondslag. Dit besluit veroorzaakte veel onrust binnen de vrijgemaakt gereformeerde gelederen. Er gingen zelfs geluiden op dat er een nieuw vrijgemaakt dagblad moest komen.

verwante instellingen en publikaties

In februari publiceerde de Groen van Prinsterer Stichting *Gedragingen van artsen in verband met het overlijden*, geschreven door W. Nieboer. Het bevatte een reactie op het rapport van de commissie-Rommelink en het standpunt van het kabinet over euthanasie.

In april verscheen het hierboven al genoemde *Politiek mozaïek: opstellen aangeboden aan Dr. A.J. Verbrugh*, een gezamenlijke uitgave van de Groen van Prinsterer Stichting en het GPV. De bundel, die onder redactie stond van Van der Jagt en anderen, bevatte artikelen over verschillende aspecten van het 'Program van richtlijnen' en was dan ook nadrukkelijk bedoeld als een eerste aanzet tot de discussie over de actualisering van dit beginselprogramma.

De Groen van Prinsterer Stichting presenteerde in juni de brochure *Zo zijn we niet getrouwd: over de registratie van niet-huwelijkse samenlevingsvormen*. Dit rapport deed veel stof opwaaien. De auteurs Th. Haasdijk, E.R. Helder, B. Koelewijn en J. Ophoff waren namelijk van mening dat de overheid samenlevingsovereenkomsten van ongehuwden die officieel bij de notaris waren geregistreerd, moest erkennen. De rechtsgevolgen van de registratie dienden beperkt te blijven tot de materiële sfeer (belastingen, erfrecht, alimentatie en dergelijke). Zaken die het familierecht betroffen, zoals adoptie en in vitro-fertilisatie, bleven nadrukkelijk voorbehouden aan gehuwden. Het rapport maakte geen onderscheid tussen verschillende vormen van ongehuwd samenwonen: heteroseksuelen, homoseksuelen en samenlevende familieleden moesten gelijk behandeld worden.

Binnen de partij ontstond veel discussie naar aanleiding van het rapport. In oktober besloot de GVR dan ook dat de bespreking van *Zo zijn we niet getrouwd* op de eerstvolgende Verbondsadviesraad van 30 januari 1993 centraal zou staan. Ook de RPF liet zich niet onbetuigd: hoofdredacteur mevr. G. Visser-van Lente toonde zich in haar column in het partijblad *Nieuw Nederland* nogal kritisch. Haar artikel had een boze reactie van GPV-voorzitter J. Blokland tot gevolg, waarna een briefwisseling tussen beide partijen volgde. Ook de RPF begon overigens - onder andere met het oog op een nieuw verkiezingsprogramma - een discussie binnen de partij over de registratie van alternatieve samenlevingsvormen.

De Stichting Mandaat, het scholings- en vormingsinstituut van het GPV, veranderde haar naam in Mandaat. Ook logo en huisstijl werden vernieuwd. Op 9 mei hield Mandaat met een aantal andere organisaties een congres rond het thema

'arbeid in de jaren negentig en de taakverdeling tussen man en vrouw'. In juli organiseerde Mandaat in samenwerking met enkele Hongaarse geestverwante partijen een vervolg op het vorig jaar in Hongarije gehouden congres over christenen in de politiek.

Groen Links

Voor Groen Links was 1992 een rustig jaar, dat voornamelijk gevuld werd met conferenties en studiedagen. Een ledenwerfcampagne aan het eind van het jaar kon een lichte teruggang van het ledental vooralsnog niet ongedaan maken.

partijraden

De Groen Linkse Raad kwam vier keer bijeen in Utrecht. Op 11 april verdedigde het Tweede-Kamerlid P. Rosenmöller het initiatief-wetsontwerp voor betere arbeidskansen van allochtonen dat zijn fractie samen met die van D66 en de VVD had ingediend. Sommige leden van de partijraad plaatsten vraagtekens bij deze samenwerking, maar juichten wel de strekking van het wetsontwerp toe. De Groen Linkse Raad koos bovendien vier nieuwe leden in het partijbestuur.

Op 20 juni besprak de partijraad het rapport *Tijd voor zelfstandigheid*. Fractievoorzitter mevr. R. Beckers pleitte in een toespraak over actuele zaken voor een politieke fatsoenscode in de discussie over etnische minderheden.

Op 19 september behandelde de Groen Linkse Raad de miljoenennota, de kwestie-Joegoslavië en het Verdrag van Maastricht.

Op 21 november kwam opnieuw de situatie in het voormalige Joegoslavië ter sprake. Verder werd gesproken over de voorbereiding van een ontwerp-verkiezingsprogram en de anti-racisme campagne die in het voorjaar van 1993 gevoerd zou worden.

congres

Het partijcongres dat op 30 en 31 oktober in Amersfoort bijeenkwam, hield zich vooral bezig met de sociale zekerheid. De grondslag voor de discussie was het eerder dat jaar verschenen rapport *Tijd voor zelfstandigheid*, dat in september besproken was met vertegenwoordigers van vakbonden en organisaties van uitkeringsgerechtigden. Het congres nam de meeste aanbevelingen van het rapport over. Economische zelfstandigheid zou voor iedereen bereikbaar moeten zijn, door herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid - waaronder 'zorgarbeid' oftewel zorg voor zichzelf en kinderen of partners. Daarbij zouden inkomensverschillen verkleind en arbeidskosten verlaagd behoren te worden door wijzigingen in het belastingstelsel. Over een basisinkomen zou nadere studie

plaats vinden. De uitkeringen zouden verhoogd moeten worden om de sinds 1982 gegroeide achterstand ten opzichte van de lonen in te halen; maar niet per se met 15%, zoals de partij in het verkiezingsprogramma van 1989 eiste en de linkervleugel ook nu eigenlijk wilde.

De linkervleugel - die zich in een Links Netwerk op het congres had voorbereid - kreeg iets meer zijn zin bij de besluitvorming over vrede en veiligheid. Een meerderheid van afgevaardigden wees de NAVO af en wenste een grotere rol voor Verenigde Naties en CVSE (Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) bij het bewaren van de veiligheid in de wereld. Nederland zou ten behoeve van deze organisaties een kleine, professionele krijgsmacht dienen te handhaven.

Het congres koos ook een nieuw partijbestuur. Mevr. M. Vos werd herkozen als voorzitter, maar J. Lagendijk werd als vice-voorzitter - tegen de aanbevelingen van de kandidatencommissie in - vervangen door de om zijn linkse standpunten bekend staande E. Meijer. Lagendijk bleef overigens wel gewoon lid van het partijbestuur, waarin nu naast twaalf autochtonen drie migranten plaats namen.

politiek leiderschap

De fractievoorzitter van Groen Links in de Tweede Kamer, Beckers, kondigde op het congres haar vertrek aan; zij wilde meer tijd aan haar privé-leven besteden. In het voorjaar zou P. Lankhorst haar taak als voorzitter en B. van Ojik haar kamerzetel overnemen. Lankhorst stelde zich echter niet beschikbaar voor het lijsttrekkerschap bij de volgende kamerverkiezingen - verwacht in 1994. Zijn fractiegenoten Rosenmöller en mevr. I. Brouwer, door het bestuur gepolst, wilden zich evenmin voor die functie beschikbaar stellen. Beiden noemden als argument de zorg voor hun kinderen, die moeilijk te verenigen zou zijn met het politiek leiderschap van de partij.

conferenties

Op 18 januari organiseerde de Stichting Groen Links in de EG een studiedag over milieu en ontwikkeling in Amsterdam. De studiedag diende mede als voorbereiding op de conferentie van de Verenigde Naties over dit onderwerp in Brazilië in juni - waar het Tweede-Kamerlid W. Willems aan deel zou nemen. Op de studiedag volgde op 14 maart een manifestatie, eveneens in Amsterdam, over milieu en internationale solidariteit. De partijvoorzitter, Vos, stelde dat een solidair milieu- en ontwikkelingsbeleid waarschijnlijk tot economische 'nulgroei' in West-Europa zou leiden.

Op 16 mei vond in Amsterdam de conferentie 'Mondiale veiligheid 2000' plaats, waarbij vooral gesproken werd over de toekomst van de NAVO en de CVSE.

migranten

Op 4 april vond in Amsterdam een studiedag plaats over migranten en gemeentepolitiek. Na de gemeenteraadsverkiezingen in 1990 waren in een aantal gemeenten migranten voor Groen Links in de raad gekomen. In enkele gevallen ontstonden problemen, tengevolge van cultuurverschillen of gebrek aan politieke ervaring wellicht. In Den Haag trad mevr. A. Roemer - bekend auteur met een Surinaamse achtergrond - uit de Groen Links-fractie, zonder haar zetel op te geven. Voor migranten werd in juni een oriëntatiecursus gegeven, die zeer veel belangstelling trok.

internationale contacten en de EG

De Groene Coördinatie in de Europese Gemeenschap, een internationaal samenwerkingsverband waar Groen Links deel van uitmaakt, kwam op 13 en 14 juni in Dublin bijeen. Besloten werd tot de oprichting van een Europese Groene Federatie, naar het voorbeeld van de christen-democratische Europese Volkspartij.

In september organiseerde de partij een aantal bijeenkomsten over de Europese Gemeenschap op verschillende plaatsen in het land. Hoewel voorstander van Europese integratie, wees Groen Links het in 1991 gesloten Verdrag van Maastricht af. Een deel van de partij, waaronder het Tweede-Kamerlid Brouwer, dacht hierover iets genuanceerder; maar ook Brouwer stemde in november tegen ratificatie van het Verdrag door de Tweede Kamer. Groen Links had het Verdrag liever aan het volk ter goedkeuring voorgelegd, maar kreeg bij haar streven naar een referendum geen steun van andere partijen.

verwante instellingen en publikaties

Dwars, de jongerenorganisatie van Groen Links, organiseerde in augustus een 'International Green Network Camp' bij de Maarsseveense plassen.

Het Vrouwenoverleg van Groen Links kwam bijeen op 13 juni en op 17 oktober om te spreken over arbeid, inkomen en sociale zekerheid - mede als voorbereiding op het partijcongres.

Roze Links, het 'Groen Links platform voor seksuele diversiteit', hield zich tijdens een beleidsweekend van 25 tot 27 september in Arnhem bezig met relatierchten en -plichten.

Het Wetenschappelijk Bureau van Groen Links publiceerde in 1992 de brochure *Individualisering en zorgpolitiek* van de hand van mevr. C. Kersbergen en *De economie van de energieheffing* van B. Snels. Het partijbestuur schreef samen

met de Tweede-Kamerfractie het rapport *Sjalom/Salam* over de toestand in het Midden-Oosten.

personalia

Op 15 december overleed F. Meis, van 1971 tot 1977 lid van de Tweede Kamer voor de CPN en bekend als actieleider in de arbeidersbeweging. Meis had in januari zijn lidmaatschap van Groen Links opgezegd uit protest tegen uitspraken van Europarlementariër H. Verbeek over de grote invloed van communisten en 'stalinisten' in de partij.

Eveneens op 15 december werd voor het eerst een lid van Groen Links benoemd tot burgemeester. Mevr. H. Groen, voormalig lid van de Amsterdamse gemeenteraad voor de CPN, zou het ambt in Oostzaan gaan bekleden.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Voor de PvdA stond 1992 in het teken van partijvernieuwing op verschillende fronten. De crisis rond de WAO die in 1991 de partij verscheurd had, hield ook dit jaar de gemoederen bezig.

sociale zekerheid

De plannen van het kabinet voor herziening van de WAO hadden in 1991 een heftige crisis in de partij veroorzaakt (zie *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 47-48; zie ook de bijdrage van R.A. Koole in dit Jaarboek). Hoewel de PvdA zich uiteindelijk achter het kabinet had geschaard, zette zij ook in 1992 de discussie over de sociale zekerheid voort.

In oktober 1991 had de partij de commissie-Verzorgingsstaat ingesteld onder leiding van de economie-hoogleraar D.J. Wolfson. In februari bracht de commissie haar rapport uit onder de titel *Niemand aan de kant*. Zij wees vèrgaande veranderingen van het sociale zekerheidsstelsel in de richting van hetzij een voor iedere burger gegarandeerd basisinkomen, hetzij een 'ministelsel' met particuliere aanvullende verzekeringen van de hand. Wel pleitte de commissie voor een actiever werkgelegenheidsbeleid en betere coördinatie van de uitvoeringsorganisaties van sociale zekerheid en arbeidsbemiddeling. Aan de top van die organisaties zouden de sociale partners minder en de overheid meer te zeggen moeten hebben. PvdA-leider W. Kok hechtte zijn goedkeuring aan het rapport, al koesterde hij twijfels over de voorgestelde subsidie op loonkosten waarmee de commissie de werkgelegenheid voor ongeschoolden hoopte uit te breiden. Zijn twijfels werden gedeeld in christen-democratische kring, waar echter ook waardering voor het rapport werd uitgesproken. Minder positief lieten

zich de werkgeversorganisatie VNO en de vakcentrale CNV uit. Op het partijcongres in maart aanvaardde de PvdA de conclusies van het rapport.

Aan het eind van het jaar stond opnieuw de herziening van de WAO ter discussie. Het kabinet hield vast aan bevrozing van de uitkeringen voor huidige arbeidsongeschikten jonger dan 50 jaar, maar stuitte daarbij op tegenstand van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA. De fractie had er al in mei voor gepleit, de bestaande gevallen te ontzien bij bezuinigingen. Het kabinetsvoorstel zou in januari 1993 dan ook opnieuw tot grote politieke beroering leiden.

congressen

Op het congres op 13 en 14 maart in Nijmegen werd niet alleen over sociale zekerheid gesproken, maar ook een nieuwe voorzitter gekozen - of eigenlijk een voorzittersduo, F. Rottenberg en R. Vreeman. Aanvankelijk had Vreeman, voorzitter van de Vervoersbond FNV, zich als tegenkandidaat gesteld tegenover Rottenberg, directeur van het politiek-cultureel centrum 'De Balie' in Amsterdam. Toen de partij verscheurd dreigde te raken in twee vleugels, besloten zij zich samen kandidaat te stellen: Rottenberg als voorzitter, Vreeman als vice-voorzitter. De partijraad schiep op 12 maart de mogelijkheid om ook van het vice-voorzitterschap een betaalde baan te maken. Het duo versloeg vervolgens met gemak op het congres de overige kandidaten. In zijn toespraak tot het congres pleitte Rottenberg voor 'terugkeer van de verbeelding' en vernieuwing van de partij, maar ook voor toenadering tot D66 en Groen Links, zonder de samenwerking met het CDA te willen verbreken. Vreeman legde in zijn rede de nadruk op herstel van goede betrekkingen met de vakbeweging.

Het congres hechtte zijn goedkeuring aan voorstellen van het partijbestuur om de partijorganisatie te hervormen naar de ideeën van de commissie-Van Kemenade (zie *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 46). Zo besloot men de partijraad af te schaffen en zijn taken over te dragen aan het congres, dat vaker bijeen zou komen en in omvang beperkt zou worden. De gewesten - in aantal tot twaalf gereduceerd - zouden zich meer op provinciaal beleid gaan concentreren; ze zouden echter elk één lid van het algemeen partijbestuur kunnen kiezen. Het algemene bestuur zou 33 leden tellen, waarvan zeven leden het dagelijks bestuur vormen. Het dagelijks bestuur zou door het congres gekozen worden, op de voorzitter na: deze zou door alle leden via een schriftelijke stemming gekozen worden indien er meer dan één kandidaat zou zijn. Ook over andere belangrijke zaken zouden de leden eventueel via een referendum kunnen beslissen.

De ingrijpende wijziging van de kandidaatstellingsprocedure voor de Tweede Kamer vond haar beslag pas op het volgende congres, dat op 12 december in Amsterdam gehouden werd. De gewestelijke organisaties, die sinds 1969 uiteindelijk de kandidatenlijsten in hun kieskring vaststelden, moesten die

bevoegdheid nu volledig afstaan aan het congres - en niet gedeeltelijk, zoals in maart was besloten. Het partijbestuur zou het congres een ontwerp-kandidatenlijst voorleggen. Een aantal gewesten tekende verzet aan tegen dit voorstel, dat echter met 79% van de stemmen werd aangenomen. De kandidaatstelling voor Provinciale Staten en gemeenteraden bleef wel in handen van de gewesten respectievelijk afdelingen.

Het congres, dat in een harmonische sfeer verliep, koos een nieuw partijbestuur. Rottenberg en Vreeman werden herkozen als voorzitter respectievelijk vice-voorzitter; J.M. Wiersma werd gekozen als tweede vice-voorzitter en mevr. A. Brouwer-Korf als secretaris. Het congres keurde een aantal vernieuwingen goed, waaronder een nieuw logo. Bezuinigingen op het budget van minister Pronk werden afgewezen; in plaats van 1,5% van het Netto Nationaal Inkomen zou 1% van het Bruto Nationaal Produkt aan zuivere ontwikkelingssamenwerking besteed moeten worden. Politiek leider Kok pleitte in zijn congresrede voor sociale vernieuwing en meer aandacht voor veiligheid in de grote steden.

partijvernieuwing en interne ontwikkelingen

De nieuwe partijvoorzitter Rottenberg had zijn verkiezingscampagne gevoerd onder het vaandel van de partijvernieuwing. Die vernieuwing vond plaats onder druk van ledenverlies (zie Tabel 1) en dreigend electoraal verlies - in de peilingen schommelde de partij rond of onder de 20% en zou daarmee in de Tweede Kamer terugvallen van 49 naar 25 à 30 zetels. Het ledenverlies dwong de partij tot inkrimping van het partijbureau met tien arbeidsplaatsen en andere bezuinigingen; in plaats van vier zouden voortaan slechts twee bestuurders, de voorzitter en de vice-voorzitter, bezoldigd worden. In de loop van het jaar kwam een campagne op gang om leden te werven. In ruim zestig afdelingen werd een 'team '94' opgericht om de organisatie van de partij te vernieuwen. Het partijblad *Rood* kreeg een nieuwe redactie, een andere vorm en een nieuwe naam, *PRO*. Kamerleden werden ook ingeschakeld om het contact met de achterban te verbeteren; zo ging het Tweede-Kamerlid M. van Traa in september koffie schenken in de trein van Arnhem naar Winterswijk.

De vernieuwing ging sommige leden echter niet ver genoeg. Oud-minister en oud-partijvoorzitter A. van der Louw, die in 1991 een aantal kritische partijleden in het gebouw 'De Rode Hoed' in Amsterdam bijeen had geroepen, richtte in april aldaar een Sociaal-Democratisch Vernieuwingsplatform op. Het platform stond open voor leden van de PvdA maar ook voor niet-leden. Volgens Van der Louw zou zich hieruit in de toekomst een nieuwe partij kunnen ontwikkelen, indien de PvdA zich niet verder vernieuwde. Ook oud-staatssecretaris J. Schaefer bleef zich in 1992 kritisch opstellen tegenover zijn partij; in februari kondigde hij de oprichting aan van 'Democratisch Offensief', een landelijke en lokale beweging

voor vernieuwing van de democratie. Anderen ging de vernieuwing al gauw veel te ver. De werkgroep 'Socialisten in de PvdA' (SIP), ontstaan in 1991, bleef dit jaar de partij kritisch volgen in het blad *Stuitende Taferelen*.

internationale contacten

De Federatie van Socialistische en Sociaal-Democratische Partijen van de Europese Gemeenschap, waar de PvdA ook deel van uitmaakt, hield op 9 en 10 november haar tweejaarlijks congres in Den Haag. De Federatie besloot zich naar het voorbeeld van de christen-democratische Europese Volkspartij om te vormen tot een partij, de Partij van de Europese Sociaal-Democraten (PES).

verwante instellingen en publikaties

De jongerenorganisatie van de PvdA, de Jonge Socialisten (JS), hield op 23 mei een congres met als thema 'Stop discriminatie, werk aan intercreatie'. De JS vierde op 6, 7 en 8 juni haar vijftienjarig bestaan met een Pinksterkamp in Elst. C. van Basten schreef een korte geschiedenis van de jongerenorganisatie, *Als je maar weet waar het steeds om gaat*. Op 24 oktober organiseerde de JS een conferentie over 'de toekomst van jongeren en politiek' in Nijmegen.

De Rooie Vrouwen, de vrouwenorganisatie van de PvdA, zag haar voortbestaan in 1992 bedreigd door verregaande bezuinigingen op haar budget en afschaffing van een bezoldigd voorzitterschap. Via een advertentie in dagbladen riep het bestuur de vrouwen op om op 12 september naar een actie-bijeenkomst in Bennekom te komen. Daar besloot men de organisatie niet 'feestelijk op te heffen', zoals sommigen hadden gesuggereerd. Partijvoorzitter Rottenberg stelde de Rooie Vrouwen voor 1993 alsnog een subsidie voor projecten en een aantal andere voorzieningen in het vooruitzicht, maar hield vast aan de bezuinigingen op personeel. De vrouwenorganisatie moest volgens hem overigens 'niet louter een lobby-organisatie zijn, maar een denkcentrum op het hele grote vraagstuk van de kwaliteit van het leven' (*Rooie Vrouwen Magazine*, april 1992). Op 21 november besloten de Rooie Vrouwen op hun congres in Amsterdam hun organisatie en werkwijze te vernieuwen en te vereenvoudigen. Ze kozen bovendien een nieuw bestuur, dat werd voorgezeten door het Tweede-Kamerlid M. van der Burg.

Het wetenschappelijk bureau van de partij, de Wiardi Beckman Stichting (WBS), hield in maart een conferentie over consumptie en milieu en in september een studiedag over verkeersbeleid en milieu. De WBS publiceerde voorts onder meer de rapporten *Contouren van vernieuwing: heroriëntatie in de PvdA* en *Partij van de ..Arbeid? De politiek van arbeidsparticipatie en werkgelegenheid*, beide in samenwerking met het Opleidingsinstituut van de PvdA; *De stad is van iedereen: over de toekomst van de stadsvernieuwing* en *Wonen en werken in een vol land*:

regionaal ruimtelijk beleid in Nederland. Van de hand van H. Wansink verscheen het boek *Een school om te kiezen: naar een actuele onderwijspolitiek.*

Het Centrum voor Lokaal Bestuur van de WBS gaf ook een aantal rapporten uit, over banenpools, gemeentelijk ouderenbeleid en de positie van de burgemeester. In het rapport *Variatie in bestuur* pleitte een adviescommissie van het Centrum voor differentiatie van het binnenlands bestuur: naast provincies en gemeenten zouden de grote stedelijke agglomeraties een volwaardig regionaal bestuur dienen te krijgen.

De Evert Vermeer Stichting (EVS), gericht op ontwikkelingssamenwerking, vierde op 16 mei haar 25-jarig bestaan met een congres in Amsterdam. De econoom J. Tinbergen, intussen 89 jaar oud, werd tot erevoorzitter gekozen. De EVS wenste haar 'vrijheid in verbondenheid met de PvdA' te handhaven en daarbij soms ook samen te werken met een andere partij zoals Groen Links. In oktober publiceerde de EVS een manifest, *Keer Europa naar het Zuiden*, waarvan het concept op een conferentie in maart was besproken.

De PvdA-delegatie in het Europees Parlement organiseerde samen met de op Europese samenwerking gerichte Anne Vondeling Stichting, op 31 oktober een conferentie in Amsterdam over uitbreiding van de Europese Gemeenschap. De Alfred Mozer Stichting, die zich bezighoudt met Oost-Europa, hield in april een congres over nationalisme in dat deel van de wereld, naar aanleiding van haar publikatie *Volk, natie en democratie.*

De PvdA zelf publiceerde in 1992 naast het al eerder vermelde rapport *Niemand aan de kant* een studie *De PvdA en allochtonen: beleidskeuzes voor de negentiger jaren* van een commissie onder voorzitterschap van partijbestuurder P. Rombouts.

personalia

Op 12 januari overleed H.W. van Doorn, oud-minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk in het kabinet-Den Uyl (1973-77). Van Doorn, in 1968 één van de oprichters van de PPR, was in 1984 van die naar zijn mening toen te radicaal geworden partij overgestapt naar de PvdA.

J.A.A. van Kemenade, burgemeester van Eindhoven en oud-minister van Onderwijs, werd in februari benoemd tot Commissaris van de Koningin in Noord-Holland. In mei volgde R.W. Welschen hem op als burgemeester van Eindhoven.

In juni werd de Commissaris van de Koningin in Drenthe, W. Meijer, benoemd tot voorzitter van de Raad van Beheer van de RABO-bank. Meijer was tevens voorzitter van een commissie die de minister van Defensie - partijgenoot A.L. ter Beek - van advies diende over afschaffing van de dienstplicht. Toen de minister tegen het advies van de commissie in besloot tot afschaffing, staakte de

commissie echter voortijdig haar werkzaamheden. In Drenthe werd Meijer opgevolgd door mevr. M. de Boer, gedeputeerde in Noord-Holland en momenteel de enige vrouwelijke Commissaris van de Koningin in Nederland.

A.P. Oele, voorganger van Meijer als Commissaris van de Koningin in Drenthe, aanvaardde in september het ambt van bijzonder hoogleraar in de ontwikkelingen van het democratisch socialisme in relatie tot wetenschap en samenleving (de Dr.J.M. den Uyl leerstoel) aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn oratie, *Ge-deeld gezag en verbindend bestuur*, verscheen als brochure bij de WBS.

Eveneens in september werd oud-minister van Buitenlandse Zaken M. van der Stoel benoemd tot Hoge Commissaris voor de Minderheden in dienst van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE), een organisatie waar zowel West- als Oosteuropese staten toe behoorden.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

Voor de RPF was 1992 een jaar van verandering. De partij presenteerde in februari haar nieuwe 'huisstijl': de kleur groen, die vanaf 1977 gebruikt werd, maakte plaats voor blauw met enkele groene accenten. Ook het logo veranderde. Volgens propagandaleider K. Smits symboliseerde het blauw de groeiende dynamiek van de partij en het groen hoop, vriendelijkheid en zachtmoedigheid. Een professioneel marketingbureau ging de RPF assisteren bij het beter verkopen van haar produkt.

In 1992 ging de partij ook op zoek naar een nieuwe landelijke lijsttrekker, die te zijner tijd M. Leerling moest vervangen.

partijbijeekomsten

Op 16 mei kwam de Federatieraad in Putten bijeen. Belangrijkste nieuws was dat M. Leerling, die vanaf 1981 fractievoorzitter van de RPF in de Tweede Kamer was, zich bij de eerstvolgende parlementsverkiezingen in 1994 niet beschikbaar meer wilde stellen als lijsttrekker. Hij kondigde dit nu reeds aan om de partij ruim in de gelegenheid te stellen om een opvolger te zoeken. Aan zijn vertrek lag naast privé-redenen het feit ten grondslag dat naar zijn mening de tijd was aangebroken dat iemand anders het gezicht van de RPF naar buiten zou gaan bepalen. In zijn gebruikelijke toespraak tot de raad ging Leerling uitgebreid in op de euthanasiekwestie. De behandeling ervan in de Tweede Kamer noemde hij 'een dieptepunt uit onze parlementaire geschiedenis' (*NRC-Handelsblad*, 18 mei 1992).

De partij kreeg verder een nieuwe voorzitter. A. van den Berg, die met overgrote meerderheid gekozen werd, volgde J. Bouwmeester in deze functie op.

Op 28 november kwam de Federatieraad opnieuw bijeen. De aanwezigen namen op deze vergadering een wijziging in statuten en huishoudelijk reglement aan

waardoor het mogelijk werd bij laks betalende kiesverenigingen de contributie gedurende een periode van vijf jaar centraal te innen. Een voorstel om de afdracht aan de partijkas te indexeren en daarbij uit te gaan van de inflatie ontmoette enige tegenstand, maar werd uiteindelijk toch aangenomen. Ook stelde de Federatieraad voor het eerst een meerjarenbegroting vast. Verder werden er twee nieuwe leden in het Federatiebestuur gekozen.

Leerling sprak de aanwezigen toe over het vreemdelingenbeleid. In Westeuropese landen zou alleen via een omweg aan asielzoekers toegang verleend moeten worden. In opvangcentra van de Verenigde Naties zou eerst aan de hand van internationale, eenduidige criteria moeten worden vastgesteld of iemand terecht een beroep deed op asiel. Leerling besteedde in zijn rede ook aandacht aan het CDA. Hij verweet de christen-democraten onder premier Lubbers veel op christelijke principes gebaseerde wet- en regelgeving verloren te hebben laten gaan.

's-Middags discussieerde men over een nieuw basisprogram. Een partijcommissie zou de uitkomsten van de discussie verwerken in het nog op te stellen ontwerpprogramma, dat dan op de Federatieraad van mei 1993 besproken zou kunnen worden.

internationale contacten

Op 23 september werd tijdens een bijeenkomst in Amersfoort CHIPS-Europe opgericht, de Europese afdeling van de Christian Heritage International Political Society (CHIPS). Deze organisatie, die sinds februari 1990 bestond, had als doelstelling het opzetten en onderhouden van een informeel internationaal netwerk voor bijbelgetrouwe politiek. Zowel individuele personen als (politieke) organisaties waren erbij aangesloten. Initiatiefnemers van CHIPS-Europe waren A. Rouvoet, directeur van de Marnix van St. Aldegonde Stichting (het wetenschappelijk bureau van de RPF) en de Canadees E. Vanwoudenberg. Tijdens de vergadering werd een comité opgericht, dat leiding moest gaan geven aan de activiteiten van CHIPS-Europe. Hierin hadden zitting E. Schuurman en Rouvoet (RPF), L. van der Waal (SGP) en A.H. Poelman (GPV).

Ook dit jaar waren er weer contacten tussen de RPF en het Hongaarse MDF (*Magyar Demokrata Forum*). In september bezocht een Hongaarse delegatie Nederland om een door de Stichting Kader en Vorming van de RPF georganiseerde scholing te volgen over public relations en de verbetering van de relatie tussen kiezer en gekozene. In het najaar hield het MDF een conferentie in Celldömölk (West-Hongarije) over hetzelfde onderwerp, waarbij ook de RPF aanwezig was.

verwante instellingen en publikaties

De Marnix van St. Aldegonde Stichting hield op 14 november haar jaarlijks congres in Amersfoort met als thema de reformatorische cultuurvisie. Dit onderwerp kon gezien worden als een vervolg op de in november 1991 behandelde reformatorische staatsvisie (zie *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 52-53). RPF-senator Schuurman, C. Graafland, B. Goudzwaard en S. Griffioen verzorgden de inleidingen. In mei publiceerde de Stichting de definitieve versie van de vorig jaar verschenen discussienota *Reformatorische staatsvisie: de RPF en het ambt van de overheid* van de hand van Rouvoet.

In december deed de Marnix van St. Aldegonde Stichting een tweede, geheel herziene en geactualiseerde druk verschijnen van de in 1988 gepubliceerde studie *Godsdienstvrijheid bedreigd? Een analyse van de Algemene Wet Gelijke Behandeling*, geschreven door S.O. Voogt. Met het oog op de naderende parlementaire behandeling van het wetsontwerp Gelijke Behandeling werd deze heruitgave noodzakelijk geacht. Belangrijkste conclusie van de auteur was dat het huidige voorstel - ondanks verbeteringen - een onaanvaardbare inbreuk bleef op de belijdenisvrijheid.

Op 21 maart organiseerde de Stichting Kader en Vorming in samenwerking met de Vereniging van RPF-bestuurders in Amersfoort een congres over christelijke gemeentepolitiek. De inleidingen van G.B. Ekkelmans, C.A.E. de Jonge en J.H. ten Hove resulteerden samen met het verslag van de discussie in een congresbundel die in mei verscheen met de titel *De noodzaak van christelijke politiek*.

De Landelijke Bezinningsgroep Emancipatie hield op 31 oktober in Amersfoort een bijeenkomst, georganiseerd door de Stichting Kader en Vorming en de Marnix van St. Aldegonde Stichting. Centraal stond de positie van de vrouw binnen de RPF. Partijvoorzitter Van den Berg verwoordde het standpunt van het Federatiebestuur. Dit hield in dat de gelijkwaardigheid van de vrouw binnen de RPF bij het functioneren in bestuurlijke en politieke taken een wezenlijk onderdeel vormde van de identiteit van de partij. Hij wees hier met name op omdat in 1993 de besprekingen met de SGP (en het GPV) zouden beginnen over eventuele samenwerking bij de eerstvolgende gemeenteraadsverkiezingen. Overigens bestond niet alleen bij de SGP maar ook bij sommigen binnen de RPF weerstand tegen betrokkenheid van vrouwen bij de actieve politiek. Op de bijeenkomst werd een stuurgroep opgericht die het emancipatiebeleid binnen de partij verder vorm zou gaan geven.

De RPJO (de jongerenorganisatie van de RPF) veranderde aan het begin van het jaar haar naam in RPF-jongeren. Hiermee benadrukte ze - aldus hun voorzitter P. Blokhuis op de voorjaarsbijeenkomst van de Federatieraad - geheel achter de koers van de partij te staan. In januari kregen de jongeren ook een nieuw kwar-

taalblad *Alert* als vervanging van het *RPJO-bulletin*.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

Discussie over een tweetal onderwerpen dreigde in 1992 de eenheid binnen de SGP te verstoren. Het eerste betrof de wenselijkheid van het lidmaatschap voor vrouwen, het tweede ging over de vraag of en zo ja, in hoeverre de partij gebruik moest maken van radio en televisie.

Algemene Vergadering

De Algemene Vergadering van 29 februari ging als een bijzondere bijeenkomst de geschiedenis in en kreeg veel aandacht in de pers, omdat er voor het eerst enkele vrouwelijke leden bij aanwezig waren. De problematiek van het openstellen van het SGP-lidmaatschap voor vrouwen speelde al geruime tijd. In augustus 1991 had het hoofdbestuur - naar aanleiding van het lidmaatschap van een tiental vrouwelijke leden in de kiesvereniging Den Haag - een schrijven doen rondgaan waarin met name op bijbelse gronden het vrouwenlidmaatschap werd verboden (zie *Jaarboek 1991 DNPP*, blz. 55). Het Haagse lid mevr. H. Grabijn-van Putten kon zich hier niet in vinden. Haars inziens verbood de bijbel namelijk alleen functies voor vrouwen in de kerk, maar niet in maatschappelijke organisaties of politieke partijen. Om haar actieve betrokkenheid bij de SGP te onderstrepen, trachtte ze de formeel voor alle partijleden toegankelijke Algemene Vergadering bij te wonen. Aanvankelijk werd haar een plaatsbewijs ontzegd, maar na het dreigen met een kort geding wist ze toch haar zin te krijgen. Ondanks de omstrede aanwezigheid van de vrouwen verliep de vergadering zelf rustig. Namens het hoofdbestuur legde D. Slagboom een verklaring af waarin werd toegezegd dat het bestuur zich opnieuw zou beraden over de plaats van vrouwen binnen de partij (zie hieronder ook 'vrouwen en de SGP').

Op de agenda stond verder de verkiezing van leden van het hoofdbestuur. A. de Boer en M. Burggraaf werden herkozen. De vergadering nam afscheid van C. Harinck en M. Houtman. In hun plaats werden respectievelijk C.A. van Dieren en A. van Stuijvenberg gekozen. Ook dit jaar hield de voorzitter van de SGP-Tweede-Kamerfractie, B.J. van der Vlies, zijn gebruikelijke partijrede, getiteld *Ten schild gezet*.

vrouwen en de SGP

In het najaar deed het hoofdbestuur een brief uitgaan aan de kiesverenigingen ter voorbereiding van een huishoudelijke vergadering op 16 januari 1993 over de betrokkenheid van de vrouw bij de SGP. Deze vergadering, die niet voor alle

partijleden maar slechts voor afgevaardigden van de kiesverenigingen toegankelijk zou zijn, moest een begin maken met een definitieve standpuntbepaling over deze al tien jaar spelende kwestie. De brief behelsde een drietal 'modellen' - vanwege het tot niets verplichtende karakter nadrukkelijk geen voorstellen genoemd: een onvoorwaardelijk 'nee' tegen alle betrokkenheid van vrouwen bij de SGP; een constructie die het lidmaatschap van vrouwen uitsloot maar hun betrokkenheid niet; en het aan de kiesverenigingen overlaten of zij vrouwen als lid willen accepteren. De vergadering zou opiniërend en niet besluitvormend van karakter zijn. Vervolgens zou het hoofdbestuur aan de hand van de uitkomsten van de discussie een definitief voorstel maken, dat zo spoedig mogelijk in een volgende huishoudelijke vergadering aan de orde zou komen.

SGP en de media

M. de Bruyne, voorlichter van de Tweede-Kamerfractie van de SGP, gaf in april een spraakmakend interview in het reformatorische opinieblad *Koers*, waarin hij pleitte voor het beter benutten van radio en televisie voor het uitdragen van de SGP-standpunten. In de politieke praktijk gebeurde dit ook wel, ofschoon de officiële visie van de partij - vastgelegd op een Algemene Vergadering in 1960 - was dat SGP-vertegenwoordigers niet actief zouden meewerken aan radio- en televisieprogramma's. Redenen voor dit standpunt waren de angst voor het doordringen van wereldse tendensen binnen de partij en het feit dat de regering niet bereid was programma's die naar de mening van de SGP schadelijk waren, te censureren. De Landelijke Stichting ter Bevordering van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen (een conservatieve groep van (ex)-leden van de SGP) nam in haar blad *In het SGPoor* nadrukkelijk stelling tegen iedere vorm van radio- of televisiegebruik.

internationale contacten

Via kerkelijke kanalen legde de SGP contact met een geestverwante partij in Hongarije: de *Szabad Demokraták Szövetsége* (SzDSz). In mei reisde een Nederlandse delegatie naar Hongarije en in november brachten de Hongaren een tegenbezoek. Op verzoek van de SzDSz ontwikkelde de SGP een 'politiek bewustwordingsproject'. Dit project was bestemd voor de hoogste klassen van gymnasia met als onderwerp 'een gelovig mens in de politiek'.

verwante instellingen en publikaties

De Stichting Studiecentrum (SSC), het wetenschappelijk bureau van de SGP) -

dat zich in het begin van het jaar Guido de Brèsstichting ging noemen - organiseerde in juni een congres met als thema *'Europa in beweging: de plaats van de EG in het nieuwe Europa'*. Op de bijeenkomst werd een nota gepresenteerd met dezelfde titel. De auteur, J.J. Verboom, ging in op de veranderingen in Oost-Europa en Duitsland. Hij benadrukte dat binnen de Europese Gemeenschap de positie van kleine lidstaten zoals Nederland niet mag worden ondergraven.

In februari publiceerde de Guido de Brèsstichting officieel de vorig jaar al gereed gekomen nota *Gelijkheid als dwang: emancipatie en overheidsbeleid*, geschreven door een werkgroep onder leiding van J. Mulder. Verder liet de Stichting nog twee publikaties het licht zien: *Keuzen in de zorg*, geschreven door H.F. Massink en J.J. Polder, dat een commentaar behelsde op het regeringsrapport *Kiezen en delen* van de commissie-Dunning over de reorganisatie van de gezondheidszorg; en *Levensbeëindigend handelen bij langdurig comatueuze patiënten* van de hand van G. Holdijk, J. Mulder en W.L.H. Smelt.

Ook het Landelijk Verband van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigingen (LVSGS/SGP-jongeren) publiceerde een boek, geschreven door A.A. van der Schans: *Kuyper en Kersten: ijveraars voor de herkerstening van onze samenleving*. Hierin kwamen met name de opvattingen van beide christelijke voormannen aan de orde.

De redactie van het SGP-jeugdblad *Klik*, bestemd voor jongeren van twaalf tot zestien jaar, werd in 1992 door het LVSGS-bestuur uit haar functie ontheven. Dit was het gevolg van kritiek op vormgeving en inhoud van het blad. De Landelijke Stichting ter Bevordering van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen had in haar blad *In het SGPoor* ook al haar gram geuit over het populaire taalgebruik en eigentijdse uiterlijk van het tijdschrift. Ook vond men dat in het jeugdblad de SGP-beginselen onvoldoende uit de verf kwamen.

Het Landelijk Verband van SGP-gemeentebestuurders hield op 3 april zijn jaarlijks congres in Zeist, dat onder andere handelde over 'de overheid en de vrijheid van onderwijs'.

Ten behoeve van allen binnen de partij die betrokken zijn bij de gemeentepolitiek verscheen vanaf januari het tijdschrift *Doelwit*, een uitgave van de Stichting Voorlichtings- en Vormingscentrum van de SGP. Het werd maandelijks als blauw katern met afwijkend formaat in het partijblad *De Banier* gevoegd.

De Landelijke Stichting ter Bevordering van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen nam in het voorjaar afscheid van haar voorzitter L.J. Molenaar, die tevens zes jaar eindredacteur van *In het SGPoor* was geweest. Na zijn vertrek fungeerde P.H. op 't Hof als waarnemend voorzitter.

personalia

Op 2 januari overleed de predikant H.G. Abma op 74-jarige leeftijd. Van 1961 tot 1985 was hij voorzitter van de SGP. Het lidmaatschap van de Tweede Kamer vervulde hij van 1963 tot 1981, vanaf 1971 als fractievoorzitter. Van 1981 tot 1986 maakte hij deel uit van de Eerste Kamer. Tevens was hij van 1969 tot 1985 hoofdredacteur van *De Banier*.

Partijvoorzitter Slagboom legde op 1 oktober om persoonlijke redenen zijn functie neer, die hij vanaf 1986 had bekleed. De hoofdbestuursleden W. Chr. Hovius, D.J. Budding en J.D. Heijkamp namen tijdelijk zijn taken over.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

In 1992 veranderde de VVD van aanzien. Zo werden in mei huisstijl en logo van 'de enige liberale partij van Nederland' aangepast. De uit 1967 daterende 'chocoladeletters' maakten plaats voor een meer eigentijdse variant. Ook het partijorgaan werd in een nieuw jasje gestoken. De redactionele formule werd gewijzigd: minder aandacht voor partij-organisatorisch nieuws, meer opiniërende artikelen. Deze *face-lift* ging niet gepaard met een blijvende winst in de opiniepeilingen. Na een periode waarin zetelwinst werd voorspeld, zakte de VVD in de tweede helft van het jaar in de verkiezingsenquêtes weer terug naar haar oude niveau.

talent-management

Aan het begin van 1992 werd het rapport 'Wel vrijwillig, niet vrijblijvend - talentmanagement bij de VVD' aangeboden aan het hoofdbestuur. Bedoeling van het rapport was de partijleiding methoden aan de hand te doen om latent politiek talent binnen en buiten de VVD op te sporen en te activeren. Zo hoopte men onder andere om het aantal liberalen in de besturen van maatschappelijke organisaties te vergroten.

themadagen

Teneinde de inhoudelijke discussie in de partij te stimuleren, werd in 1992 een aantal themadagen georganiseerd. Op 25 april werd de themadag 'Keuzen in de zorg' gehouden, naar aanleiding van het rapport van de regeringscommissie-Dunning die in 1990 was ingesteld door staatssecretaris H.J. Simons. Centraal stond de vraag welke voorzieningen deel uit zouden moeten maken van het basispakket in de gezondheidszorg.

Op 9 mei werd over Europa gediscussieerd (zie onder 'Europa').

De kwaliteit van het onderwijs was onderwerp van gesprek op de themadag van

31 oktober. De stellingen hiervoor waren voorbereid door een commissie onder leiding van oud-minister N. Kroes.

partijraden

De uitkomsten van de themadagen werden op hun politieke merites beoordeeld door de partijraden. Vaker dan voorheen stonden deze bijeenkomsten in het teken van inhoudelijk-politieke discussies.

Het onderwerp 'Kerntaken van de overheid' stond centraal op de partijraad van 4 april. De VVD-fractievoorzitter in de Tweede Kamer F. Bolkestein hield een pleidooi om de pretenties van de politiek terug te schroeven. De stelling van de voorbereidingswerkgroep dat de provincie als bestuurslaag gedoemd was te verdwijnen, riep veel weerstand op. Een voorstel om dit omstreden punt in stemming te brengen werd ingetrokken, na de mededeling van partijvoorzitter mevr. E.J.J.E. van Leeuwen-Schut dat de discussie binnen de VVD hierover zou voortgaan.

Op 13 juni boog de partijraad zich over de Europese integratie (zie onder 'Europa') en over besparingen in de gezondheidszorg. Wat dat laatste betreft, sprak de raad zich onder andere uit vóór een breed basispakket met een eigen risico.

Werd de partijraad na Prinsjesdag traditioneel uitsluitend aan Troonrede en Miljoenennota gewijd, dit keer stond (op 19 september) ook een ander punt op de agenda. Aan de hand van het pre-advies 'Defensie langs nieuwe lijnen' bezon de partijraad zich op de toekomst van de krijgsmacht. Voor handhaving van de dienstplicht in de gewijzigde internationale politieke omstandigheden voelde men weinig meer. De vergadering sprak zich uit voor een geleidelijke afschaffing en zette haar kaarten op een beroepsleger. Op deze bijeenkomst verdedigde partijvoorzitter Van Leeuwen-Schut zich tegen kritiek uit de partij op haar manier van leiding geven. Van 'geldingsdrang' was naar haar mening geen sprake, wel van 'dadendrang'.

De laatste partijraad van 1992 kwam bijeen op 12 december. Dit keer werd gediscussieerd over de industriepolitiek. Daarnaast besprak men de conclusies van de themadag over het onderwijs.

algemene ledenvergadering

Op 22 en 23 mei hield de VVD haar jaarlijkse algemene vergadering. In zijn verslag wijdde de penningmeester lovende woorden aan de toegenomen financiële offerbereidheid van de achterban. Bezorgdheid bestond er bij hem over het tekort bij de D.W. Dettmeijerstichting, die Midden- en Oosteuropese zuster-

partijen ondersteunt. De vergadering besloot de omvang van het hoofdbestuur met één zetel te verminderen tot twaalf om zo de slagvaardigheid te vergroten. Partijvoorzitter Van Leeuwen-Schut kondigde aan dat de VVD van plan was om de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 met een kort program in te gaan. De 'standpunten-encyclopedie' van vroeger zou moeten plaatsmaken voor een bondig manifest van een tiental hoofdpunten. Politiek leider Bolkestein betoogde dat de met de verzorgingsstaat gepaard gaande 'ontspanningsmaatschappij' weer omgevormd moest worden tot een 'inspanningsmaatschappij'. Van het door de VVD onder één van zijn voorgangers E.H.T.M. Nijpels gehuldigde motto 'Gewoon jezelf kunnen zijn' was hij niet gediend, omdat het te veel aan gemakzucht zou appelleren.

Europa

Op 9 mei hield de VVD een themadag over de institutionele aspecten van de Europese eenwording. In de voorbereidende stellingen werd gepleit voor een EG die 'zich ontwikkelt tot een unie op federatieve grondslag' (*Vrijheid en Democratie*, jan./feb. 1992). Daarbij werd onder meer aangetekend dat de besluitvorming democratisch moest verlopen en de nationale identiteit niet in het gedrang mocht komen. Belangrijk exponent van de federalisten binnen de VVD was oud-Europarlementariër H.R. Nord. Partijleider Bolkestein had eerder laten blijken de voorkeur te geven aan een confederatie. Op de bijeenkomst kwam ook het vlak daarvoor verschenen geschrift van de Prof.Mr. B.M. Teldersstichting, *Europa, een volgende akte*, ter sprake. Het rapport van het aan de VVD gelieerde wetenschappelijk bureau nam in zekere zin een middenpositie in en wees de termen federaal en confederaal als te verwarrend van de hand.

De partijraad die op 13 juni bijeen kwam, sprak zich uit ten gunste van het Verdrag van Maastricht. De federale doelstellingen van de VVD werden door de raad afgezwakt. Voortaan was het ideaal een Unie waarin 'een aantal gemeenschappelijke aangelegenheden langs federale weg wordt behartigd' (*NRC-Handelsblad*, 15 juni 1992).

minderheden

In het najaar van 1991 was door Bolkestein de problematiek rond de integratie van minderheden ter sprake gebracht. Hij gaf hiermee de aanzet tot het 'nationale minderhedendebat', dat in de eerste helft van 1992 op instigatie van PvdA-minister C.I. Dales van Binnenlandse Zaken werd gevoerd. Het VVD-Tweede-Kamerlid J. Franssen baarde opzien met zijn uitlating dat hij 'tamelijk geschokt' was over de groei van het aantal islamitische scholen. Minister H. d'Ancona van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (PvdA) vond mede naar aanleiding hiervan dat

de VVD de discussie 'niet zindelijk' voerde. Bolkestein repliceerde met de opmerking dat de minister 'steeds achter de feiten heeft aangehold'. In maart bepleitte de liberale leider dat allochtonen die een misdrijf hebben begaan, na het uitzitten van hun straf, het land moeten worden uitgezet. In mei zei hij op een spreekbeurt in Groningen polygamie af te keuren. Van gezinshereniging op basis van polygamie kon geen sprake zijn. Van alle kanten kreeg de politiek leider van de VVD vervolgens kritiek. De JOVD, de liberale jongerenorganisatie, reageerde geïrriteerd en stelde dat Bolkestein een verkeerde toon aansloeg. De Islamitische Raad Nederland merkte op dat dergelijke uitlatingen voeding gaven aan 'anti-islamisme'. De Raad nodigde Bolkestein uit voor een debat, dat op 18 juni werd gehouden.

Ook in eigen kring werd het minderhedendebat gevoerd. In juni presenteerde de Teldersstichting een pre-advies, waarin positieve discriminatie als middel om de kansen van allochtonen op de arbeidsmarkt te vergroten, principieel werd afgewezen. Deze opstelling ging in tegen de Tweede-Kamerfractie van de VVD, die samen met D66 en Groen Links een wetsontwerp van die strekking had voorbereid. De voorzitter van de VVD-fractie in de Amsterdamse gemeenteraad, mevr. A.L. van der Stoel, sprak zich uit vóór positieve discriminatie als instrument om maatschappelijke ongelijkheid te bestrijden. Op het symposium dat de Teldersstichting op 12 juni over het allochtonenbeleid hield, brak zij een lans voor een 'kansrijke' benadering van migranten in plaats van de 'probleemvolle' van de Teldersstichting.

verwante instellingen en publikaties

De Organisatie Vrouwen in de VVD congresseerde op 14-15 februari. Het thema was de Europese integratie. Mevr. J.M. de Vries, voorzitter van de organisatie, stelde in haar rede dat de positie van vrouwen in de VVD nog steeds te wensen overliet. G.M.V. van Aardenne, voorzitter van de commissie die het partijbestuur moet adviseren bij het opstellen van de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994, riep zijn gehoor op om zoveel mogelijk vrouwelijke kandidaten bij deze commissie voor te dragen.

De JOVD congresseerde op 20-21 juni en op 14-15 november. Op deze laatste bijeenkomst maakte voorzitter C. Schagen plaats voor K. Petersen.

De Prof.Mr. B.M. Teldersstichting organiseerde op 24-25 januari samen met de Vereniging van Staten- en Raadsleden, de Haya van Somerenstichting en het hoofdbestuur van de VVD een conferentie over de inrichting van het binnenlands bestuur. Een werkgroep onder leiding van de Groninger gedeputeerde J.W. Remkes had een pre-advies opgesteld, getiteld 'Interlokaal en bovenlokaal'. De bijdragen van het symposium verschenen nadien in de bundel *Bestuur in beweging*.

De Vereniging van Staten- en Raadsleden hield op 6-7 november haar jaarlijkse vergadering. Besloten werd onder andere dat het lidmaatschap van de vereniging voortaan ook open zou staan voor bestuurders van waterschappen.

personalia

Op 18 maart overleed J.M. Corver-van Haaften, Tweede-Kamerlid voor de VVD van 1955 tot 1967 (haar parlementaire loopbaan begon zij onder de naam Stoffels-van Haaften). Later was zij burgemeester van achtereenvolgens Heiloo en Soest.

D.S. Tuijnman, minister van Verkeer en Waterstaat in het eerste kabinet-Van Agt (1977-1981), overleed op 25 april. Van 1963 tot zijn beëdiging als minister maakte hij deel uit van de Tweede-Kamerfractie van de VVD.

Op 5 oktober overleed C. Berkhouwer. Naast tal van andere functies was hij lid van de Tweede Kamer van 1956 tot 1979 en van het Europees Parlement van 1963 tot 1984. In de jaren 1973 tot 1975 was hij parlementsvoorzitter in Straatsburg.

Oud-minister H.J. de Koster overleed op 24 november. In het kabinet-De Jong (1967-1971) was hij staatssecretaris van Buitenlandse Zaken; in de kabinetten-Biesheuvel (1971-1973) minister van Defensie. Na zijn terugtreden als bewindsmann maakte hij tot 1977 deel uit van de Tweede Kamer. Daarna zat hij tot 1980 in de senaat.

In het najaar trad mev. M.W.M. Vos-van Gortel terug als burgemeester van Utrecht. Zij vervulde deze functie sinds 1981. Met ingang van 1 oktober werd zij benoemd tot lid van de Raad van State. Haar opvolger werd I.W. Opstelten, die op 2 november werd geïnstalleerd. Opstelten was achtereenvolgens burgemeester van Dalen, Doorn en Delfzijl. Vanaf 1987 was hij werkzaam op het ministerie van Binnenlandse Zaken.